

DÖRT HALİFEYE DAİR MENKİBELER VE RÂFİZİ'YE NASİHATLER

Âdem CEYHAN*, Fatih KOYUNCU**

Öz: Din büyüklerinin ve tarihî şahsiyetlerin hayat ve faziletlerinin anlatıldığı menkıbe türü eserlere Klâsik Türk edebiyatında sıklıkla rastlanmaktadır. İslâm tarihinde Hz. Muhammed'den sonra en mühim şahsiyetler, “dört halife” olarak da bilinen Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'dir. Klâsik Türk edebiyatı metinlerinde, bilhassa divan ve mesnevilerde Hz. Peygamber'den sonra dört halifenin övgüsü yapılmış; sadakat, adalet, hayâ, ilim ve cesaret gibi vasıfları övülmüştür. Dört halifenin hayatı ve fazileti çevresinde yazılan eserlerden biri, İsmâil adlı bir şaire ait olduğu tahmin edilen *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*'dir. Hayatına dair herhangi bir bilgi bulunamayan İsmâil, bu manzum kitapçığını dört halifeyle dair bazı menkıbeleri anlatmak ve Râfizîlerin ilk üç halife hakkındaki olumsuz düşüncelerini tenkit etmek için kaleme almıştır. Şair, ana fikir olarak Hz. Ali'ye beslenen sevginin, ondan önceki halifeler hakkında menfî fikirler doğurmaması gerektiğini belirtir. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan eserde her bir halifenin faziletlerinden bahsedilmiş ve Râfizîlerin onlar hakkındaki iddialarının yanlış olduğu izah edilmeye çalışılmıştır. Bu makalede, menkıbe türü hakkında bilgi verilmiş; *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr* şekil ve muhteva yönünden incelendikten sonra eserin metni ve günümüz Türkçesiyle nesre çevirisi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, Menkıbe, Dört Halife, Râfizî, Nasihat.

Legends of Four Khalifa and Advices to Rafizi

Abstract: The legend type works that covers the lifestyle and merits of religious scholars and historical personages have been reported frequently in Classical Turkish Literature. The highest ranked personages after Prophet Muhammad are Abu Bakr, Umar, 'Uthman, and 'Ali who are known as “the four khalifa”. In Classical Turkish Literatures, especially in diwan and mathnawi, the four khalifa are exalted for their righteousness, fairness, modesty, and wisdom and bravery, respectively. *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr* forecasted that it belongs to a poet who is named Ismail is one of the literal pieces written related to lifestyle and quality of the four khalifa. Ismail, whom there is not any information about his life, wrote this work to tell the stories related to

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, MANİSA.

** Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, MANİSA.

Kabul Tarihi: 05.05.2017
Yayın Tarihi: 30.05.2017

the legends of the four khalifa, and to criticize negative ideas of Rafizi on the first three of them. The poet emphasized that the love raised for ‘Ali should not create hatred for the others. In the mathnawi written in the form of poetry, merits of each khalifa were mentioned and strived to explain that the claims of Rafizi about them are wrong.

This article inform about legend style works; after examining the *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr* in terms of form and content, the text of the work and the translation of the prose to contemporary Turkish are presented.

Keywords: Classical Turkish Literature, Legend, The Four Khalifa, Rafizi, Advice.

Giriş

“Menkabe” veya yaygın söylenişiyile “menkibe” kelimesinin çokluk şekli olan “menâkıb”, terim olarak, din büyüklerinin, velilerin, kahramanların ve tarihî şahsiyetlerin üstünlüklerinden, olağanüstü hâllerinden ve hayatlarından bahseden eserlerin umumî adıdır.¹ Milâdî 9. asırdan itibaren hadis kitaplarında Hz. Peygamber’in yakın arkadaşlarının faziletlerinden bahseden bölümlerin başlığında “menâkıb” kelimesi kullanılmıştır. Tasavvufun ortaya çıkmasıyla büyük velilerin başından geçen harikulâde hâller, sûfilerin hikmetli sözleri ve örnek alınacak faziletli davranışları için de “menâkıb” kelimesi tercih edilmiştir. Bu menkıbelerin kahramanı olan kişiler, daha çok tarikatların kurucusu veya şeyhleridir.²

Kâdiriyye ve Rıfâiyye gibi büyük tarikatların ortaya çıkmasıyla menkıbenin muhtevasına kerametler de dahil olmuştur. Abdülkâdir-i Geylânî, Ahmed er-Rıfâî gibi tarikat pirlilerinin anlatıldığı eserlerde, onların kerametlerinden bahsedildiği için, halk arasında menkıbe mefhumu, kerametle aynı manada kullanılmıştır. Böylece tasavvufi bir tür olarak menâkıb metinleri ve menâkıb yazma geleneği ortaya çıkmıştır. Tasavvufun tarikatlar şeklinde İslâm dünyasında yayılmaya başlamasıyla her tarikatın şeyhleri ve büyükleri hakkında menkıbe kitapları yazılmış; bu tür eserlere “menâkıb” adının dışında “tezkire” (*Tezkiretü’l-evliyâ*), “reşehât” (*Reşehât-ı Aynü’l-hayât*), “makâmât” (*Makâmât-ı Yûsuf-ı Hemedânî*) ve “nefehât” (*Nefehâtü’l-üns*) gibi farklı isimler de verilmiştir. Menâkıb niteliği taşıyan eserlerin yazımı, günümüze kadar devam etmiş ve zamanımızdan sonra da devam edecek gibi görünmektedir. Ayrıca menâkıbın, sırf İslâm ve tasavvuf büyüklerinin yaşayışları, fazilet ve

¹ Ahmet Gelişgen vd., “Menâkıb”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 423; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 243; Haluk Gökalp vd., *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2012, s. 365; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 27.

² Ocak, age., s. 27.

kerametleri hakkında kullanılan bir kelime olmadığını, bu isme Osmanlı devrinde padişah, sadrazam ve vezirlerin hayatları, kahramanlıkları hakkında yazılan eserlerde de zaman zaman rastlandığını belirtmek yerinde olur.³

Bu tür kitaplarda tarikatların âdâb ve erkânından da bahsedilir. Daha çok tarikata mensup kişiler tarafından kaleme alınan menkıbe kitaplarında kerametleri nakledilen kişinin büyüklüğü müridlere anlatılarak insanların söz konusu tasavvufî harekete daha sıkı bağlanması hedeflenmiştir. Ahmed Eflâkî'nin, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve yakın çevresindeki kişilerin menkıbevî hayatını anlattığı Farsça *Menâkıbu'l-ârifin*'i buna örnek gösterilebilir. Kahramanların hayat ve maceralarını anlatan, olağanüstü güçlerinden bahseden *Battalnâme*, *Danişmendnâme* ve *Saltuknâme* gibi eserler de bu tür arasında değerlendirilir.⁴

Menâkıbnâmelere gerek tasavvufî edebiyatta, gerekse Klâsik Türk edebiyatında sıklıkla rastlanılmaktadır. Müslümanlığı tasavvuf kanalıyla öğrenen Orta Asya'daki çeşitli Türk toplulukları, İslâm öncesi devirdeki kültürleri dolayısıyla menkıbelerin ortaya çıkmasına elverişli bir zemin teşkil ediyorlardı. Şamanların ve Budist azizlerin gösterdikleri olağanüstü vak'alar, Türklerin evliya menkıbelerine daha kolay intibakını sağlamıştır. Ayrıca İslâm'ı yaymaya çalışan İranlı mutasavvıfların kıssaları Türklere nakletmeleri, evliya menkıbelerinin yaygınlaşmasında mühim rol oynamıştır. Türkler arasında Satuk Buğra Han'ın menkıbesinden sonra Ahmed Yesevî ile alâkalı menkıbelerin yazıldığı bilinmektedir. Anadolu Selçukluları zamanında menâkıbname yazımına devam edilmiş; Osmanlı asırlarında ise bu çeşit eserlerin farklı türde örnekleri meydana getirilmiştir. Bilhassa 15. asırdan sonra Anadolu'da tarikatların iyice yayılmasıyla menâkıbname yazımında artış görülür.⁵

Menâkıbnâmeler, akıl ve duylara dayalı bir (b)ilim anlayışını önemseyen, keşif, ilham, rüya gibi irfanî bilgi edinme yollarını, bunlara ek olarak keramet gibi olağan dışı hadiseler hakkındaki nakilleri şüpheyile karşılayan veya tamamen inkâr eden kimselerce “olağanüstü hadiselerle dolu, bundan dolayı bütünüyle gerçekleri aksettirmeyen eserler” mahiyetinde görülse de tasavvuf tarihi açısından ehemmiyetlidir. Bu tür metinlerde sūfinin hayatıyla ilgili malzeme bulmak da mümkündür. Ayrıca yine bu eserlerde devrin asıl tarihî kaynaklarında bazen hiç bahsedilmeyen içtimaî ve iktisadî hayatı ile örf ve âdetlerine dair bilgilere de rastlanabilmektedir.⁶ Sūfîlerin menkıbevî, destanî ve

³ Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, *DİA*, Cilt 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 112.

⁴ Şahin, *agmad.*, s. 112.

⁵ Ahmet Yaşar Ocak, “Menâkıbnâme”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cilt 6, Dergâh Yayınları, İstanbul 1986, s. 253.

⁶ Ahmet Ateş, “Menâkıp”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 702.

efsanevî mahiyetteki şahsiyetleri ile hakikî şahsiyetleri arasında tabîi olarak farklar ortaya çıkmaktadır. Ancak tasavvufun kendine has mazmunları ve düşünme tarzının olduğu da unutulmamalıdır.⁷

Menkıbelerin yazılmasındaki esas maksat, okuyan veya dinleyenlerin tesir altında kalıp ders alması ve örnek şahsiyetlerin insanlara model olmasıdır. Bunun için menkıbeleri anlatılan zatların cemiyette bir veya birden çok zümreye hitap edebilecek kişiler olmasına dikkat edilir. İslâm tarihinde Hz. Peygamber'den sonra en mühim şahsiyetlerin başında, “hulefâ-yı râşidîn” olarak da vasıflandırılan dört halife gelir. Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali, sahabeler arasında ayrı bir yere sahiptir. Her biri sadakat, adalet, edep, hayâ, kahramanlık, ilim, irfan, cömertlik gibi ahlâkî meziyetleriyle ön plâna çıkmış şahsiyetlerdir.

İslâm'ı kabul eden milletlerin edebiyatında dinî konular mühim yer tutmuş ve bu türde müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bunlar arasında İslâm tarihinde mühim mevki bulunan dört halifenin Hz. Peygamber'den sonra örnek kişiler olması, o sahabelerin, İslâm tesirinin belirgin olarak görüldüğü Klâsik Türk edebiyatı metinlerinde sıkça bahis konusu edilmesini sağlamıştır. Şairlerin divanlarında, bilhassa çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış na'tlarda Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'den daima saygı ve övgüyle bahsedilir. Dört halife, Abdülkâdir-i Geylânî, Mevlânâ gibi din ve tasavvuf büyükleri için yazılan şiirlere de “na't” isminin verildiği görülür.⁸ Şair, medhiyelerinde öveceği kişinin sâdık, âdil, hayâ, ilim ve cesaret sahibi olduğundan bahsedecekse, onun bu faziletler yönünden benzeteceği şahsiyetler arasında Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali de yer alır. Mesnevilerde na'ttan, varsa mirâciye ve mucizât bölümünden sonra, gelenekte “Medh-i Çehar-Yâr-i Güzîn” başlığı altında dört halifenin övgüsü yapılır.⁹ Klâsik Türk edebiyatı metinlerinde Hz. Peygamber'in övüldüğü şiirlerde ve o tür şiirlerin devamında dört halifenin hayırla anılması, Müslümanlar arasında onlara verilen ehemmiyeti göstermektedir.

Dört halifenin hayatı ve şahsiyeti çevresinde teşekkül edip gelişen edebî türlerden biri de hilyelerdir. Hz. Muhammed'in (a.s.), *Kur'an*'da adı geçen bazı peygamberlerin fizikî yapısının tasvir edildiği hilyeler, dört halife, Aşere-i Mübeşşere (Cennetle Müjdelenmiş On Sahabi), Hasaneyn (Hz. Hasan ve Hüseyin), Mevlânâ gibi İslâm veya tasavvuf tarihindeki ileri gelen şahsiyetler için yazılan eserlere de ad olmuştur. “Hilye-i Çâr-Yâr-i Güzîn” vb. isimler

⁷ Mustafa Aşkar, “Ömerü'l-Fuâdî'nin Menâkıbnâmesine Göre Şeyh Şâbân-ı Velî'nin Tasavvufî Şahsiyetine Bir Bakış”, *Tasavvuf*, 30, 2012, s. 3.

⁸ Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 1-2.

⁹ İsmail Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417/Temmuz, Ağustos, Eylül, 1986, s. 436.

altında dört halifenin fizikî yapısını tasvir eder metinler kaleme alınmıştır.¹⁰ Dört halifeyle ilgili edebî türler arasında fazilet-nâmeler, cenknâmeler¹¹, vecize tercüme ve şerhleri, mevlidler de bulunmaktadır. Bu tür eserler için birkaç misal vermek gerekirse, şunlar anılabilir: 16. asır şairlerinden Derviş Muhammed Yemînî'nin Hz. Ali meziyet, keramet ve faziletlerinden bahseden *Fazilet-nâme-i Alî* adlı mesnevisi, “fezâil” türündeki eserlerin tanınmış bir örneğidir.¹² Kastamonulu müderris Hâcegizâde Mustafa bin Mehmed'in (ö. 998/1589-90) *Terceme-i Sad-Kelimât-ı Çehâr-yâr-i Güzîn* isimli eserinde dört halifeye atfedilen yüzer söz tercüme ve şerh edilmiştir.¹³

Klâsik Türk edebiyatı metinleri arasında müstakil olarak dört halifeye dair menkıbeleri anlatan eserlere de rastlanır. Bu tür eserlerin 16. asırda meydana getirilmiş meşhur bir örneği, Şemseddin Ahmed-i Sivâsî'nin (ö. 1006/1597) “*Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn*” adıyla basılan menkıbe kitabıdır.¹⁴ Aynı konuda yazılan manzum eserler için Abdî'nin *Fezâil-i Hulefâ-yı Râşidîn ve Hasâil-i Çehâr-Yâr-i Güzîn* adlı eseri nümune olarak gösterilebilir.¹⁵ İşte dört halifeye dair menkıbeler konusunda eser telif eden edebî şahsiyetlerden biri de hangi asır şairlerinden olduğu kesinlikle belirlenemeyen İsmâil'dir. Biz burada önce onun manzum menkıbe kitabını tanıtmaya çalışacak; sonra bilinen tek yazma nüshasına dayalı olarak yeni harflere ve günümüz Türkçesine çevirerek sunacağız.

1. *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*

Gözden geçirilen biyografik, bibliyografik kaynaklarda şair hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.¹⁶ Ankara Millî Kütüphane'de Mil Yz. A

¹⁰ Hilye konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Mehtap Erdoğan, *Türk Edebiyatında Manzum Hilyeler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

¹¹ Bk. İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1997; Mehmet Atalan, “Cenknâmelerde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 17/1, 2012, s.1-13.

¹² Bk. Derviş Muhammed Yemînî, *Fazilet-nâme* (Giriş- İnceleme- Metin), haz. Yusuf Tepeli, TDK Yayını, Ankara 2002.

¹³ Bu tercüme ve şerh hakkında bilgi için bk. Âdem Ceyhan, *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006, s. 17-43. Ayrıca, Ersin Durmuş, *Dört Halifeden Dört Yüz Hikmet Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2015.

¹⁴ Bk. Şemseddin Ahmed bin Muhammed es-Sivâsî, *Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn*, İstanbul, 1309/1891.

¹⁵ Bk. Aynur Kurt, “Türk Edebiyatında Çehâr-Yâr-ı Güzîn: Abdî'nin Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hâşâil-i Çehâr-Yâr-i Güzîn Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, 2015, s. 107-126.

¹⁶ Ali Emîrî Efendi, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* isimli eserinde H. 1080/ M. 1669-70 yılında vefat eden ve Aziz Mahmûd-ı Urnevî'nin (ö. 1048/ 1639) oğlu olan İsmâil Çelebi isminde bir şairden bahseder. Azîz Mahmûd-ı Urnevî, İran'ın istilasını üzerine H. 1009/M. 1600-01 yılında akrabası ve birçok müridi ile Diyarbakir'e gelmiştir. Onun oğlu İsmâil Çelebi'nin eserleri

4978 numaralı yazmada *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî, Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr* ve *Hikâyet-i Tâcirân-ı Mâl-dâr u Püser-i Bâzir ü Âkıbet-i Hayr-ı Ū* isimli üç eser yer almaktadır. Şair, anılan eserlerden ilkinin ve üçüncüsünün sonunda ismini “İsmâil” olarak bildirir. Yazmanın 15a sayfasında, nüshanın kendisi tarafından kaleme alındığına dair “Ketebehu ve nâzımuhu eđ‘afu ‘ibâdu’llâh İsmâ‘il” kaydı yer almaktadır. Ayrıca yazmanın 2a sayfasındaki “Her ayda iki gün naḥs vardır, ol iki gün içinde her neye mübâşeret olunsa râst gelmeye, sene 1161” ifadesinin şaire ait olabileceği düşünülürse, eserin anılan Hicrî yılın karşılığı olan Milâdî 1748 yılında yazılmış olduğuna ihtimal verilebilir.¹⁷ Buradaki bilgilerden hareketle yazmadaki iki eserde şairin ismini İsmâil olarak belirtmesi ve nüshanın sonundaki ketebe kaydında adını zikretmesi, ayrıca *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî*’deki birkaç vecizenin bu mesnevide de yer alması, *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*’ın İsmâil tarafından yazılmış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Eserde hem dört halifenin bazı menkıbeleri anlatılmış; hem de Râfızîlerin, başka bir ifadeyle Hz. Ali’den önceki halifelerin halifeliklerini kabul etmeyenlerin iddiaları ima edilip çürütülmeye çalışılmıştır. Sözlükte “terk etmek, bırakmak ve ayrılmak” manasına gelen ve “rafz” kelimesinden türeyen “Râfıza”, terim olarak Zeyd bin Ali’nin Emevîlere karşı başlattığı isyanda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’i meşru halife kabul etmesi sebebiyle kendisini terk eden ilk İmamîleri, ilk üç halifenin hilâfetini reddettikleri için bütün Şîî grupları ve Şîî unsurları taşıyan bazı Bâtınî zümreleri ifade eder. Râfızîlerin ortaya çıkışı hakkında farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bunlar arasındaki yaygın olan görüşe göre Zeyd bin Ali, 740 yılında Emevîlere karşı ayaklanmış ve Kûfelilerden destek almıştı. Fakat Kûfeliler, Zeyd’in meşru halife olarak kabul ettiği Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’le ilgili müsbet düşüncesinden vazgeçmesini, onların hilâfet makamını gasb ettiklerini açıklamasını istemiş ve ancak böyle yaptığı takdirde kendisiyle beraber mücadele edeceklerini söylemişlerdir. Zeyd, bu şartları kabul etmeyince, Kûfeliler onu terk eder. Bunun üzerine Zeyd bin Ali, “rafztümûnî” (düşman karşısında beni yalnız bıraktınız) diye sitem etmiş ve adı geçen topluluk “Rafıza” şeklinde anılmıştır. Râfızîler, Hz. Ali’yi, Hz. Peygamber’den sonra ilk imam (devlet başkanı) kabul eder; dolayısıyla ilk üç halifenin hilâfetlerini kabul etmezler. Bu terim, ileride Alevî ve Bektaşî diye anılacak olan ve yaygın İslâm anlayışından uzak bulunan muhtelif derviş zümreleri, Şîî inancına mensup olan Acemler, Kalenderîler, bilhassa Safevî Devleti’nin kurulması esnasında ve sonraki devirlerde Anadolu’da ve İran’da bulunan

hakkında bir bilgi yoktur. İnceleme konumuz olan menkıbe kitapçığının bu şaire ait olması ihtimal dâhilindedir. (İsmâil Çelebi hakkında bilgi için bk. Ali Emirî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, Matbaa-i Âmid, 1327, s. 20-21; Abdurrahman Adak, *Ali Emirî’nin Gözüyle Diyarbakırlı Şairler*, Kent Işıkları Yayınları, İstanbul 2012, s. 63-64,116).

¹⁷ Ceyhan, age., s. 265.

Osmanlı muhalifi kızılbaş grupları için kullanılmıştır.¹⁸ Safevîlerin Osmanlı topraklarında yoğun bir propagandaya başlaması sonucunda Anadolu'da baş gösteren ayaklanmalar, merkezî idarede endişelere sebep oldu.¹⁹ Bunun neticesinde karşı faaliyete geçen Osmanlı idaresi, Şîliği İslâm esaslarına aykırı birtakım iddialar bütünü sayıp Râfizîlik olarak yorumladı.²⁰ Buna ek olarak Râfizîlerin söz konusu iddialarını çeşitli delillerle çürütmeye çalışan ilmî, edebî eserler meydana getirildi.²¹

İsmâil'in ele alıp incelediğimiz eseri, dört halifeye dair bazı menkıbeleri anlatan bir kitapçık olmakla birlikte, yer yer Râfizîlerin Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman hakkındaki iddia, itiraz ve tenkitlerine cevap verme gayesi güden bir metindir. İslâmî ilimlere vâkıf, bilgili bir edebî şahsiyet olduğu anlaşılan İsmâil, eserinde dört halifenin faziletlerini ve bazı kerametlerini ortaya koymaya çalışmış; ayrıca Râfizîlerin ilk üç halife hakkındaki menfî düşüncelerini, dinî delillerle cevaplandırmaya uğraşmıştır. Manzumede ilk önce “Ey taassub ehli, gel...” diye Hz. Ali'den önceki üç halife aleyhinde bulunan kimselere hitap edilir ve onlar insafa davet edilir. Bu düşüncüyü taşıyanlardan, dört halife hakkında hatalı bir tavır takınmamaları istenir. Menkıbe ve faziletleri anlatılan her halifeden sonra Râfizîlerin onlara dair fikir ve iddialarının isabetli olmadığı belirtilir. Şair, dört halifenin değerini, başlarından geçen bazı hadiseleri anlatarak, ayrıca faziletleri, meziyetleri konusunda inen ayetlerle Hz. Peygamber tarafından söylenen birtakım hadisleri delil getirerek izah eder.

İsmâil'in bu mesneviyi kaleme alırken, Şemseddîn-i Sivâsî'nin (ö. 1006/1597) dört halife menkıbeleri konusunda telif ettiği, daha sonra Seyyid

¹⁸ Mustafa Öz, “Râfizîler”, *DİA*, Cilt 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 396-397.

¹⁹ 16. asırda bazı Râfizî, Bektaşî ve Kalenderîlerin faaliyetleri ve Osmanlı Devleti tarafından takip edilmesi hk. bilgi için bk. Ahmet Refik “Osmanlı Devrinde Rafizîlik ve Bektaşîlik”, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt IX, Sayı 2, 1932, s. 21-59.

²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s.116.

²¹ Bu konu hakkında yazılan bazı eserler için bk. Hüseyin Akkaya, “Şemseddin Sivâsî'nin İrşâdu'l-avâm Mesnevisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII/2, 2003, s. 1-30; İsmail bin İbrahim, *Fî-Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, Ankara Millî Kütüphane, Mil Yz. A 4978, vr. 16b-22b; Fatih Ramazan Süer, “Mehmed Fazlullah es-Sivâsî'nin el-İtidâl fî Muhabbeti'l-Âl Adlı Mesnevisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, s. 309-364. Şem'i Şem'ullah da *Şerh-i Mesnevî* isimli eserinde bu konuya temas etmektedir (Bk. Sait Yilter, “Şemî Şemullâh'ın Şerh-i Mesnevî'de Râfizîlik Meselesine Bakışı” *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 3, Sayı 6, 2017, s. 150 – 160). Ayrıca 16. asır edebî şahsiyetlerinden Vâhidî, *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân* adlı eserinde Kalenderîleri kendi dillerinden tanıtmakta; daha sonra onların iddialarını ve yaşayış tarzlarını tenkid etmektedir (Bk. Turgut Karabey vd., *Vâhidî Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 119-144).

Eyyûb bin Sıddîk tarafından genişletildiği anlaşılan ve “*Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn*” adıyla basılmış eserinden istifade etmiş olması, muhtemel görünmektedir. Bize, *Menkabet-i Çâr-Yâr-i Kibâr* adlı manzum dört halife menakıb-namesini yazan şairin, Aziz Mahmûd-ı Urmevî'nin oğlu İsmâil Çelebi olabileceğini düşündüren bir sebep de Seyyid Eyyûb bin Sıddîk'ın anılan eseri genişleterek telif etmiş olmasıdır. Aziz Mahmûd-ı Urmevî'nin torunlarından olduğu anlaşılan Seyyid Eyyûb bin Sıddîk, tahminimize göre, Şemseddîn-i Sivâsî'nin dört halife menkıbeleri hakkındaki eserini genişletmiştir.²² *Menkabet-i Çâr-Yâr-i Kibâr*'da söz konusu edilen ayet, hadis ve menkıbelerin çoğu *Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn*'de bulunmaktadır.²³ Bu hâl de ele alıp incelediğimiz manzum menkıbe kitapçığının, anılan eserle bir alâkası olabileceğini akla getirmektedir. Meselâ, Hz. Ömer'in bahis konusu edildiği bölümlerden nakledeceğimiz iki örnek, bu tahminimizi teyid edici delillerden sadece ikisini teşkil eder:

“**Otuz altıncı Menâkıb:** Hazret-i Ömer radiya'llâhu teâlâ anh zamân-i şerîflerinde bir gün Medîne-i Münevvere'de zelzele vâki' olup nâs havflarından ıztırâba düşdiler. Hazret-i Ömer radiya'llâhu teâlâ anh turasıyla arzı urdı ve dahi²⁴ *اسكنى بادن الله تعالى*” didükde ol vakt arz sâkin oldu.”²⁵

“Sâkin oldı heybetinden zelzele
Nîl cünbiş eyledi zi-ğulgüle”²⁶

“**On dokuzuncu Menâkıb:** Hazret-i Ömer radiya'llâhu teâlâ anh mesned-i hilâfetde karâr itdükden sonra Hazret-i Hafsa radiya'llâhu anhâ -ki Hazret-i Ömer'ün kerîme-i mükerrermeleri, Resûlu'llâh salla'llâhu teâlâ [aleyhi] ve sellemün ezvâc-ı²⁷ mutahharalarındandır- peder-i azîzlerin görmege vardılar. Dîdâr-ı şerîfleriyle müşerref oldukda, gördi ki üzerinde olan hırkanun on iki yerde yaması var, hattâ yamanun ikisi sahtiyândan idi...”²⁸

²² Bu eserin bazı yazma nüshaları, Arap ve Latin harfli baskılarıyla yazarı hakkında düşünceler için bk. Ceyhan, age., s. 28-29.

²³ Esasen Şemseddîn-i Sivâsî'nin eserinde takip ettiği gaye, hem dört halifenin faziletlerini ayet ve hadisler, tarihî bilgiler ve menkıbevî rivayetlerle anlatmak, hem de Hz. Ali'den önceki halifelere dil uzatmanın dünyevî, uhrevî mahzurlarını belirterek Râfizilere nasihat etmektir.

²⁴ “Yüce Allah'ın izni ile sakin ol!”

²⁵ Şemseddîn Ahmed bin Mehmed es- Sivâsî, age., s. 115.

²⁶ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 17b.

²⁷ Asıl metinde sehven “izdivâc-ı” şeklinde.

²⁸ Şemseddîn Ahmed bin Mehmed es- Sivâsî, age., s. 96.

“Bulmasa bez hırkasına yamalık
Sahtiyân yamardı ol gönlü ‘atîk”²⁹

Şairimiz, bu manzum menkıbe kitapçığını telif ederken, tahminimize göre, 17. asır şairlerinden Fedâî Dede'nin (ö. 1635) *Mantuku't-tayr* tercümesi olan *Mantuku'l-esrâr* isimli eserinden de faydalanmıştır. İsmâil Efendi, Fedâî Dede tercümesinin dört halifeyi öven kısmından yer yer istifade etmiş görünmektedir. Vereceğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, iki metindeki bazı beyit veya mısralarda neredeyse aynıyet derecesinde benzerlikler vardır:

“Yâr ol kim anuñ ile yâr idi
ثانى اثنين اذهما فى الغار”³⁰

“Evvel [ü] âhîr Resûl'e yâr idi
ثانى اثنين اذهما فى الغار”³¹

“Çîn'e ererdi o bûy-ı müşg-bâr
Müşg olurdu nâf-ı âhû-yı Tatar”³²

“Çîn'e dek ol hû giderdi müşg-bâr
Müşg olurdu nâf-ı âhû-yı Tatar”³³

“Şadr-ı dîn Şiddîk-ı Ekber kuṭb-ı Haḫ
Cümle-i 'âlemden iletmîş sebak”³⁴

“Evvelâ Şiddîk-ı Ekber kuṭb-ı Haḫ
Kim anuñdur her fezâ'ilde sebak”³⁵

“Sâḫi-i Kevşer imâm ü reh-nümâ
İbn-i 'amm-i Muştafâ şîr-i Hudâ”³⁶

²⁹ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 18a.

³⁰ Fedâî, *Mantuk-ı Esrâr*, İstanbul 1274/1857, s. 21.

³¹ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 17a.

³² Fedâî, age., 21.

³³ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 17a.

³⁴ Fedâî, age., 21.

³⁵ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 16b.

“Sâki-i Kevşer ‘Aliyy-i Murtażā
İbn-i ‘amm-i Muştafā şîr-i Huda”³⁷

Muhtedā-yı dîn bi-istihkākdur
Müfti-i ‘âlem ‘ale’l-ıtlākdur”³⁸

“Müfti-i ‘âlem ‘ale’l-ıtlāk idi
Muhtedā-yı dîn bi-istihkāk idi”³⁹

1.1. Eserin Şekil, Dil ve Üslûbuna Umumî Bir Bakış

Dört halifenin faziletlerini anlatan ve Râfîzileri tenkit eden şair, eserini manzum olarak kaleme almıştır. Mesnevi nazım şekliyle yazılan manzumede aruzun “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbı kullanılmıştır. Besmele, hamdele, tevhid ve na’t gibi mesnevilerin çoğunda görülen başlık ve bölümler, bu manzumede bulunmamaktadır. Şair, mesnevisinde başlangıç mahiyetindeki bu bahislere yer vermeksizin doğrudan doğruya asıl konuya girmiştir. Eser için, metnin muhtevasını umumî olarak bildiren “*Fî Menkabeti Çehâr-Yâr-i Kibâr Rıdvânu’llâhi Aleyhim Ecmâin*” başlığı tercih edilmiştir. Manzumenin bazı mısralarında imale ve zihaf gibi vezin kusurları görülür. Bunların dışında, ölçü ve kafiyede rastlanan bazı aksamalar, tarafımızdan metin tamiri yoluyla giderilmiştir. Örnek olarak nakledeceğimiz ilk beytin mısraları sonundaki “eyle” kelimesinde zihaf vardır; ikinci beytin mısraları arasında ise kafiye bulunmamaktadır:

“Ey ta’aşşub ehli gel inşâf eyle
Hâğdan i’râz étme qalbi şâf eyle”⁴⁰

Döşegi kum idi yaşduğ dırrası
Yoğ idi fikrinde meyl-i mâl hîç”⁴¹

³⁶ Fedâî, age., s. 22.

³⁷ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 19a.

³⁸ Fedâî, age., s. 22.

³⁹ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 19a.

⁴⁰ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 16a.

⁴¹ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 18a.

Bununla birlikte işaret ettiğimiz imlâ, kafiye ve vezin hatalarından bir kısmının, büyük bir ihtimalle müstensihe ait olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Meselâ, Hz. Ömer'e dair menkıbelerin anlatıldığı bölümde yer alan şu beytin son kelimesi, hatalı yazılmıştır:

“Uyumazdı geceler êtgil kıyās
Şubḥ olunca leşkere tutardı yās”⁴²

Burada Hz. Ömer'in geceleri uyumayıp sabaha kadar asker için yas tuttuğu değil, “pâs” tuttuğu, yani onları gözettiği ifade edilmektedir.⁴³ Yine aynı bölümdeki şu beyitte مضم (hazm) kelimesi, مزم şeklinde, hatalı yazılmıştır:

“İçmedi mi şîşe-i zehri tamâm
Hazm êdüp oturmadı mı müstedâm”⁴⁴

Hz. Ali'nin vücudundan okun çekilmesinin hikâye edildiği parçada yer alan şu beyitte de -bize göre- yine şairden değil, metni istinsah eden kimseden ileri gelen bir yanlış vardır:

“Ol êle müstağrak-ı Allâh idi
K'ol elemden cümle [nâ-]âgâh idi”⁴⁵

Bu beytin son kelimeleri, “nâgâh idi” şeklinde değil, mana gereğince “nâ-âgâh idi” biçiminde olmalıydı. Çünkü naklettiğimiz mısralarda, “Allah'ın huzurunda öyle dalmıştı ki, o acıdan tamamen habersizdi...” denilmektedir.

Şair, eserinde o devir okur-yazarlarının çoğu tarafından anlaşılabilir bir dil kullanmış; fazlaca bir sanat kaygısı duymamıştır. Manzumesinde “akrân, ziyân, encüm” gibi Arapça ve “behremend, gezend, yârân, tâbân” misali Farsça kelimeler kullanmışsa da bunlar anılan iki dile aşina Osmanlı aydınlarınca bilinen sözcüklerdir. Ara başlıklar, mesnevilerin bir kısmında görüldüğü gibi, Farsça yazılmıştır:

⁴² *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 18a.

⁴³ Hz. Ömer'in devrinde bizzat yaptığı bekçilik ve koruma faaliyetleri hakkında bilgi için bk. Metin Yılmaz, “Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Bekçilik/ Özel Koruma”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun, Sayı 17, 2004, s. 218-221.

⁴⁴ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 18a.

⁴⁵ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 19b.

Gel naşihat diñle olgıl behremend
Behremend olan kişi bulmaz gezend⁴⁶

Pendümi tutsaň oňarsın pür-gümān
Tutmasaň érmez baña senden ziyān⁴⁷

“Dèdi Peyğamber ki yārānum menüm
Encüm-i tābāndur aqrānum menüm⁴⁸”

Hikāyet-i Muḥārebe-i Murtaẓā Bā-Ān Kāfir Ki Der-Dest-i Ḥayder
Müselmān ü Velī Şod⁴⁹

İsmâil Efendi, eserinde umumiyetle tam ve zengin kafiye yer vermiş; anlatım sırasında gerek gördükçe redif de kullanmıştır. Meramını söz hünerlerinden faydalanarak güzelce anlatmaya çalışan şair, manzumesinde teşbih, mecaz, iktibas ve telmih gibi edebî sanatlardan zaman zaman faydalanmıştır. Onun edebî sanatları kullandığı beyitleri için birkaç örnek vermek gerekirse, şunlar anılabilir:

“Ġarķ-ı bātil sensin onlar Haķķ’a ġarķ
Bî-nihāyetdür bedenden cāna fark⁵⁰”

“Cānımı kıldı fedā der-ġār-ı teng
Tā Resūl’üñ gözgüsi tutmaya jeng⁵¹”

“Ol kim éder ez-şırāt evvel güzer
Ola ez-ķavl-i Resūlu’llāh ‘Ömer⁵²”

“İki nūr ilen mükerrerem oldı ol
Hem mu‘azzez hem mufahḥam oldı ol⁵³”

⁴⁶ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 16b.

⁴⁷ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 16b.

⁴⁸ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 17a.

⁴⁹ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 19b.

⁵⁰ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 16b.

⁵¹ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 17a.

⁵² *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 17b.

⁵³ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 19a.

“Cism ü cānı müttehid bā-Muştafā
Şehr-i ‘ilm etdi ‘Aliyyü bābuhā”⁵⁴

Şair, eserinde *Kur’ân-ı Kerim*’deki birkaç ayeti iktibas etmiş; ayrıca metnin muhtevası gereği, hadis kitaplarında yer alan rivayetlerden birtakım alıntılar yapmıştır. Eser sahibi, dört halifenin faziletlerini anlatmaya ilâveten Râfizîlerin onlar hakkındaki fikirlerine cevap vermeyi de hedeflediği için, kendi dinî inanç ve kanaatlerini izah etmek üzere ispat yoluna gitmiş ve bu maksatla çeşitli hadisleri nakletmiştir. Fakat bu hususta şunu belirtmek yerinde olur ki, onun kitapçığında hadis diye takdim ettiği bazı rivayetlerin sahih olduğu muhaddisler tarafından ifade edilmişse de bir kısmı hakkında zayıf veya “mevzû” (asılsız, uydurma) gibi hükümler verilmiştir. Meselâ, “İlim Çin’de dahi olsa isteyin!” rivayetini İbn Hibbân, İbn Cevzî gibi âlimler uydurma saymış; Beyhakî, Hatîb el-Bağdâdî, İbn Abdi’l-berr, Deylemî vb. âlimler hadis diye nakletmiş; fakat onun zayıf olduğunu da belirtmişlerdir.

Şair, ayrıca dört halifenin hayatlarındaki bazı tarihî ve menkıbevî hadiselerle de telmihte bulunmuştur. İşte bu konuda birkaç örnek:

“Dedi Peyğamber üç yüz altmış tamām
Sendedür ol hulk-ı Hâlık ber-devām”⁵⁵

“Evvel [ü] âhir Resül’e yâr idi
ثانى اثنين اذهما فى الغار”⁵⁶

“Ol sebebden ötrü şâh-ı dîn dedi
اطلبوا العلم ولو بالصين”⁵⁷

“Lâ nebiyye ba‘di ammâ çekdi sed
Lâ-cerem kör oldı şeytân ez-ğased”⁵⁸

Sâkin oldı heybetinden zelzele
Nîl cünbiş eyledi zi-ğulgule”⁵⁹

⁵⁴ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 19a.

⁵⁵ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 16b.

⁵⁶ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 17a.

⁵⁷ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 17a.

⁵⁸ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 17b.

⁵⁹ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 17b.

“Cism ü cānı müttehid bā-Muştafā
Şehr-i ‘ilm etdi ‘Aliyyü bābuhā”⁶⁰

164 beyitten ibaret olan kitapçıkta, menkıbeleri anlatılan halifenin önce ismi anılmış; ayrıca hangi konunun işleneceği de bir başlıkla belirtilmiştir. Eserinde Râfizîliğe karşı fikirlerini ispat etmeye çalışırken hitabî bir üslûp kullanan şair, nihâî olarak konuya uygun bulduğu mizahî bir hikâye anlatır ve kendilerini Râfizî, Kalenderî gibi Ehl-i Sünnet dışındaki zümrelerden uzak tutması için Allah’a dua eder.

1.2. Eserin Muhtevası

Eserde dört halifenin faziletleri ve başından geçen bazı hadiseler manzum olarak anlatılmaktadır. Metnin “*Fî Menkabeti Çehâr-Yâr-i Kibâr Rıdvânu’llâhi ‘Aleyhim Ecma’in*” şeklindeki başlığı, esas konusunu ifade edici mahiyettedir. Manzumede sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin bazı menkıbeleri anlatılmış; kitapçık sonunda Kalenderîlerin ibadet konusundaki ihmalkâr davranışları tenkit edilmiştir. Şair, menâkıbnâmesinin başında, muhatabı olan bu grup mensuplarını “taassub ehli” olarak adlandırmakta ve onları insafli davranmaya, doğrulardan yüz çevirmemeye çağırmaktadır. İsmâîl, burada dört halife hakkında isabetli bulmadığı bir fikri düzeltme gayretiyle nasihat ettiğini ve o tarihî şahsiyetlere dair ileri sürülen hatalı düşüncenin, öfke gibi menfi bir duygunun terk edilmesi gerektiğini belirtir.

Manzumede ilk olarak Hz. Ebû Bekr’in menkıbesi anlatılmıştır. Şair, burada Hz. Ebû Bekr’in “Sıddîk-ı Ekber” (En büyük sıddîk) unvanıyla faziletlerde öne geçtiğini, Hz. Peygamber’in yakın dostu olduğunu ve hicreti esnasında yanında yer aldığını ifade eder. Bu bölümde Hz. Ebû Bekr’in yüksek ahlâk ve fazilet sahibi olduğunu belirten bir rivayeti nakleder. Anlattığına göre, Allah’ın üç yüz altmış ahlâkı vardır. Bunlardan biri bir kişide bulunsa, o, Cennete girecektir. Hz. Ebû Bekir, söz konusu huylardan birinin kendisinde olup olmadığını Hz. Peygamber’e sormuş; Hz. Muhammed ise bahsedilen üç yüz altmış ahlâkın tamamının onda bulunduğunu haber vermiştir. Hz. Ebû Bekr’in üstünlüğünü inkâr etmenin bir hata ve talihsizlik olduğunu söyleyen şair, onun geceleri ansızın gayptan bir “hû” çektiğini, bu hû sesinin Çin’e kadar gidip misk yağdırdığını ve Tatar ceylânının göbeğinde misk olduğunu ifade eder. Ona göre, Hz. Peygamber, “İlim Çin’de dahi olsa isteyin!” mealindeki hadisi, bundan dolayı söylemiştir.

Şair, kitapçığının bu ilk kısmında okuyucularına Hz. Ebû Bekr’in menkıbevi hayatından bir vak’a da hikâye eder. Naklettiğine göre, Hz. Ömer, bir gece Hz. Ebû Bekr’i ziyarete gider; ateş ve ocak görmemesine rağmen, onun evinden

⁶⁰ *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, vr. 19a.

yanmış ciğer kokusu geldiğini hisseder. Hz. Ömer, şahit olduğu ve şaşıtığı bu hâli Hz. Peygamber'e arz eder. Hz. Muhammed, Hz. Ömer'e o kokunun, Hz. Ebû Bekir'in göğsünden geldiğini, Allah korkusunun onun ciğerini yaktığını söyler. Burada Hz. Peygamber'in "Benim arkadaşlarım, yıldızlar gibidir..." mealindeki hadisini nakleden şair, sahabelerin değerini ve onlara uymanın önemini anlatır; en iyi veya daha iyi olanı daha kötü sayan muhatabının bazı sahabeler hakkındaki menfî düşüncesini tenkid eder ve böyle davranışın akıl, görüş sahibi olmamak manasına geleceğini belirtir.

İkinci olarak Hz. Ömer'e dair bazı menkıbeleri anlatan şair, onun "Fârûk" lakabını aldığından ve adaletle hükmettiğinden bahseder. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'den sonra halife olmuş ve onun fazileti hakkında Hz. Muhammed (a.s.) "Benden sonra peygamber olsaydı, o Ömer olurdu" buyurmuştur. Şair İsmâil, Hz. Ömer'in adaletle hükmettiğine, bir suç işlemiş olan oğlunu İslâmî emir gereğince cezalandırmış olmasını delil gösterir. Hz. Muhammed'den öğrenildiğine göre, Sırat köprüsünden geçecek olan ilk kişi, Hz. Ömer'dir. Yine başka bir hadiste cennetin halkasını ilk olarak Hz. Ömer'in tutacağı haber verilmiştir. Onun hayatından bazı vak'alar anlatan İsmâil, heybetinden zelzelenin durduğunu ve Nil'in hareket ettiğini nakleder. Hz. Ömer'in kalbinde ve dilinde hile bulunmadığı için, şeytan onun gölgesinden kaçmıştır. O, mütevazı bir yaşayış tarzını tercih etmiş ve dünya malına karşı istekli olmamıştır. Hz. Ömer'in su kırbasını omuzuna alıp dul kadınlara su taşıması, elbisesinde yamaların bulunması, geçimini bazen kerpiç keserek ve toprak taşıyarak temin etmesi, bu sade yaşayışın ve tevazuun delillerinden birkaçıdır. Şaire göre, batıl olan bir şahıs, bu zahmet ve sıkıntıyı çekmez...

Menâkıbname sahibi, bir diğer başlıkta Hz. Ali ve Hz. Ömer'in birliğine dair rivayetler nakleder ve bir kıssa anlatır. Buna göre, Hz. Ömer, bir yerin fethedilmesi sonucunda elde edilen ganimetleri hak edenlere dağıtırken, kendi oğluna bin dirhem, Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a iki bin dirhem verir. Oğlu, kendilerinin savaşta olduğunu, Hz. Hasan'ın ise evinde oturduğunu belirterek babasına neden böyle bir paylaşım yaptığını sorar. Hz. Ömer, Hz. Hasan'ın Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın oğlu, Hz. Peygamber ve Hatice'nin torunu olduğunu, bundan dolayı ona üç bin dirhem verdiğini ifade eder. Muhatabına bu hikâyenin hakikatini anlamasını tavsiye eden şair, Râfîzî'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul etmemesini tenkid ederek o konuda susmasını ve uslu durmasını öğütler. Hz. Ali'den önceki halifelere dil uzatmanın ahirette cezayı gerektirici olduğunu da sözlerine ekler.

Üçüncü olarak Hz. Osman'ın menkıbeleri bölümüne geçen İsmâil Efendi, onun yumuşak huylu ve nazik bir insan olduğunu, *Kur'ân* âyet ve surelerini toplayıp bir araya getirdiğini anlatır. Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlendiğini, ilim, edep, hilm ve hayâ sahibi bir kişi olduğunu ifade eder. Şair, Hz. Muhammed'in ona "İkinci Yusuf" dediğini, gökteki meleklerin Hz.

Osman'dan hayâ ettiğini ve perde kaldırıldığında ondan hesap sorulmayacağını, hadislerden iktibaslarla bulunarak anlatır. Hz. Osman'ın şehid olurken kanının *Kur'ân* yapraklarına aktığını ve vefatına yakın bir gün, rüyada Hz. Peygamber'in kendisini yanına çağırıldığını da nakleder.

Daha sonra Hz. Ali'nin fazilet ve meziyetlerinden bahseden şair, hakkındaki bazı hadisleri nakleder. Onun Kevser suyunun sâkisi, Allah'ın aslanı ve Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olduğunu söyler. Bazı rivayetlere dayandığı anlaşılın İsmâil, Hz. Ali'nin beden ve ruhunun Hz. Muhammed'le bir bütün olduğunu da belirtir. Şair, burada Hz. Ali'nin İslâmî ve irfanî ilimlerdeki yerini belirten "Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır" manasındaki hadisi anar ve Allah'ın ona ilim, hilm, yiğitlik ve cömertlik verdiğini nakleder. O, Hz. Peygamber'in damadı, hem müminlerin reisi, hem de Hz. Fâtıma'nın eşidir. Hz. Ali, aynı zamanda dindar insanların kılavuzudur. Hayber kalesinin kapısını yıkan, Lât ve Uzza'nın dostları durumundaki putları kıran kişidir. Hasan ve Hüseyin'in babası ve Hz. Peygamber'in değerli bir arkadaşıdır.

Şair, burada Hz. Ali'nin bir kuyuya sırrını söylemesi rivayeti üzerinde de durur. Anlattığına göre, Hz. Ali sahip olduğu sırları kuyuya söyleyince, o kuyu, keder ve tasadan dolayı kanla dolmuştur. Hz. Ali'nin katiline şerbet sunduğunu ve o şahsın bunu zehir sanıp içmediğini de nakleder. Şair, burada katiline böyle affedici ve cömert davranan Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e kin gütmeyeceğini ifade eder; ayrıca Hz. Ebû Bekir'in onu çok sevdiğini söyler. İsmâil Efendi, Râfizi'ye Ali'yi sadece bir isim olarak görmemesi gerektiğini ifade eder ve Hz. Peygamber'in sahabelerinden biri olarak tanınmasını öğütler. Bütün sahabelerin candan takdir edilmesi lâzım geldiğini de bu tavsiyesine ekler.

Eserin sahibi olduğunu tahmin ettiğimiz İsmâil, daha sonra Hz. Ali'nin ayağından okun çekilip çıkarılması hadisesini anlatır. Buna göre, bir savaşta Hz. Ali'ye düşman oku isabet etmiş ve o ok, Hz. Ali'nin ayağından ancak namaza durduğu sırada çıkarılabilmıştır. Böylece onun namazdayken kendisinden geçtiğini ve gönlünü Allah'a verdiğini belirten şair, muhatabına hatasını bilmesini tavsiye eder; Hz. Ali veya Hz. Ömer'den dine aykırı bir hareketin gelmeyeceğini dile getirir.

Şair, bir diğer başlıkta Hz. Ali'nin düşman safında yer alan bir kişiyle savaşmasını anlatır: Hz. Ali, harp sırasında bir Mecusî'yi tutup öldürmeye niyet etmiş; fakat Mecusî onun yüzüne tükürmüş; bunun üzerine Hz. Ali o kimseyi serbest bırakmıştır. Hasım, bu davranışının sebebini sorduğunda Hz. Ali, öfkesine yenilmemek için kendisini öldürmediğini, Allah yolundaki bir gazada nefsanî hareketin uygun olmayacağını söyler. Bu yüksek davranış ve cevap karşısında çok şaşırın Mecusî, Hz. Ali'nin inancının yüceliğinden dolayı Müslüman olur. Şair, hilm sahibi olan Hz. Ali'de, Hz. Ömer'e karşı kin ve nefretin bulunmayacağını belirtir; ayrıca kalbinde nur bulunan kimsenin içinde

Râfîzîlik olmayacağını da ifade eder. İsmâil, Râfîzîlere ağır tenkitler yönelterek onlardan daha cahil bir gürhün olmadığını, söz konusu insanlar arasında kabiliyetli bir kişiye rastlamadığını, bu dünyada Râfîzîlerin yerildiğini, ahirette de gamlı ve kederli olacaklarını ileri sürer.

Menâkıbname sahibi, son olarak “Kalendere hitap” başlığı altında, anılan zümreye bağlı kişileri hedef alır ve buraya kadar ifade ettiği hususlara herhangi bir itirazının olup olmadığını sorar. Kalenderinin “mübahî” (mübahçı) olduğunu, yani haramları helâl saydığını, abdest almadığını, namaz kılmadığını, Allah’a niyazda bulunmadığını belirten şair, onun bidat sahiplerinin elbisesini giydiğini, “namazımız kılınmış” dediğini ifade eder.⁶¹ Anılan grup mensuplarının “Yok olanlar var olmaz” iddiasında bulunduğunu da hatırlatan şair, “Bu nasıl bir yoldur?!” diye hayretle sorar. Kalenderinin afyon, esrar çekip karnı dolu yattığını, kuşluk vaktine kadar kalkmadığını, iyilik etmediğini ve doğru bir iş yapmadığını, ahiretteki evinin bundan daha harap durumda olacağını söyler. Kalenderle bir çocuğun konuşmasına da yer veren şair⁶², tekrar söz konusu zümreyi tenkit eder. Kalenderilerin dünya ve ahirette ziyana uğradıklarını, burada yoksul durumda olduklarını, ahirette ise cennete giremeyeceklerini belirterek bu işten vazgeçmelerini, tuttıkları yolu bırakarak mescide gelmelerini telkin eder. Nihayet Allah’tan bu inançtaki insanlardan kendilerini uzak tutmasını ve lütfuyla nârı (ateşi) nûr (ışık) etmesini dileyerek sözlerini tamamlar.

2. SONUÇ

Klâsik Türk edebiyatı tarihinde din büyüklerinin, tarîhî şahsiyetler ve kahramanların hayatları, faziletleri ve olağanüstü davranışlarından bahseden menkıbe türünde birçok eser bulunmaktadır. Bunlar arasında “dört halife”

⁶¹ 16. asır Osmanlı şairlerinden Derviş Şemseddin, H. 919/ M. 1513 yılında, Yavuz Sultan Selim’in saltanat devrinde yazdığı *Deh Murg* (On Kuş) adlı mesnevisinde kalenteri akbaba olarak tasvir eder. Bu mesnevîde, diğer zümreleri temsil eden kuşlar gibi, “kerkes”, yani akbaba da kendi hayat anlayışını ve yaşama tarzını övünerek anlatır. Ona karşılık bülbül söze başlayarak akbabayı, başka bir ifadeyle kalenteri yerer. Vâhidî’nin *Tevâ’if-i Aşere* adıyla da anılan eserinde olduğu gibi, Derviş Şemseddin’in bu tasvir ve tenkidi de 16. asırda kalenderlerin kılık, kıyafeti, yaşama tarzı ve tuttıkları itikadî yol hakkında bir hayli fikir verici mahiyettedir (Sıddık Karadüz, *Derviş Şemsî’nin Deh-Murg’unun Karşılaştırmalı Metni ve Benzeri Eserlerle Genel Bir Mukâyesesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000, s. 88-92).

⁶² Şairin “şin makâl” (eğlenceli söz) dediği bu mizahî hikâyeye, Nasreddin Hoca fıkrası olarak da anlatılır: Bir gün Hoca oğlu ile giderken bir dâne cenâzeye râst gelirler. Ammâ bir karıkcık ardına düşüp ağlayup aydur: “Hay oğul! Günde bu kadar yemekler ve içmekler, ve yorgan ve döşek içinde yaturken şimdi seni bir eve götürürler ki ne yemek ve ne içmek, ve ne yorgan ve ne hasır bile yok!” demiş. Ammâ Hoca’nın oğlu aytmış: “Ay baba! Bu ölüyi bizim eve mi götürürler?” demiş. (Pertev Naili Boratav, *Nasreddin Hoca*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, s. 199).

olarak da bilinen Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin bahis konusu edildiği metinler de vardır.

İslâm tarihinde Hz. Muhammed'den sonra en mühim şahsiyetler olan dört halife, hayatları, faziletleri, sözleri ve hilyeleri gibi çeşitli yönlerden edebî eserlerimizde yer almıştır. Bu metinlerde onlar güzel vasıflarla övülmüş ve insanlara, Müslümanlara örnek alınacak kişiler olarak tanıtılmıştır. Dört halifenin menkıbeleri konusunda kaleme alınan eserlerden biri de *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*'dır. Ankara Millî Kütüphane'de Mil Yz. A 4978 numaralı yazmadaki üç metinden biri olan bu mesnevide, şair adını bildirmemiştir. İsmi, diğer iki eserin sonunda "İsmâil" diye anan şair, yazmanın sonundaki ketebe kaydında da belirtmiştir. Ayrıca nüshadaki ilk eser olan *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî*'deki birkaç vecize, bu manzumede de anılır. İşaret edilen sebeplerden dolayı *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*'ın İsmâil'e ait olması, kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan ve 164 beyitten ibaret olan bu manzumede, dört halifenin menkıbeleri, halifelik sıralarına göre anlatılmıştır. Eser, başından sonuna kadar Râfizîlerin ilk üç halifeye karşı bilinen olumsuz düşüncelerini ve Hz. Ali'ye karşı gösterdikleri aşırı sevgiyi tenkit etmek maksadıyla yazılmıştır. Şair, dört halifenin faziletini, halifelik sırasına göre, tarihî yahut menkıbevî hayatlarından bazı vak'alar aktararak, ayet ve bilhassa hadislerden faydalanarak izah etmeye çalışmıştır. Her halifenin faziletinden bahsettikten sonra Râfizîlerin söz konusu sahabe hakkında yanlış düşüncelere sahip olduğunu ispatlamaya gayret etmiş; onlara bu fikirlerinden vazgeçmeleri yönünde nasihatlerde bulunmuştur.

O çağdaki ortalama okur-yazarların çoğuna hitap edecek şekilde, anlaşılır bir dille yazılan bu mesnevide bazı vezin ve kafiye kusurlarına rastlanmakla beraber, düşünceler, iktibas, hüsn-i talil, teşbih ve telmih gibi edebî sanatlardan da faydalanılarak güzelce dile getirilmeye çalışılmıştır. Eser, edebî değer bakımından bütünü itibarıyla orta çap ve vasıfta bir metindir.

Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr, manzum bir dört halife menâkıbnamesi olması ve Râfizîlerin o tarihî şahsiyetler hakkındaki fikirlerini değiştirmeyi veya düzeltmeyi hedefleyici nasihatlar ihtiva etmesi bakımından mühim görünmektedir.

3. METİN

Fî Menkıbeti Çehâr-Yâr-i Kibâr Rıdvanu'llâhi 'Aleyhim Ecma'în

[16b] [Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün]

1. Ey ta' aşşub ehli gel inşâf eyle
Hâkdan i' râz étme kalbi şâf eyle⁶³
2. Gel naşîhat dinle olgil behremend
Behremend olan kişi bulmaz gezend
3. Pendümi tutsağ oñarsın bî-gümân
Tutmasağ érmez baña senden ziyân
4. Çâr-yâra gel tehevür eyleme
Onları ğayra taşavvur eyleme
5. Ğarķ-ı bâtıl sensin onlar Hâķķ'a ğarķ
Bî-nihâyetdür bedenden câna fark

[Dört Büyük Dostun (Allah hepsinden razı olsun) Menkıbesi Hakkında

1. Ey taassup sahibi, kendi fikir ve inancını çok üstün tutarak başka inançtan olanlara düşman olan, gel insaf et!.. Haktan (doğrudan, gerçek ve adaletten) yüz çevirme; kalbini temizle! 2. Gel, nasihat dinle; ondan hisse alıcı ol! Nasip alan kişi, zarar, acı ve keder görmez. 3. Eğer öğüdümü tutarsan, şüphesiz düzelir, iyileşirsin; eğer tutmazsan, senden bana zarar dokunmaz... 4. Gel, (Hz. Peygamber'e ait) Dört Dost'a öfkelenme; onları başkası gibi düşünme! 5. Çünkü sen batıla (boş ve asılsız şeylere) batmışsın; onlar Hakk'a batmış... Bedenden ruha kadar olan fark sonsuzdur...]

Fî Menkıbet-i Ebū Bekr-i Şiddîķ Rađiyâ'llāhu 'Anh

6. Evvelâ Şiddîķ-ı Ekber kûtb-ı Hâķ
Kim anuñdur her fezâ'ilde sebaķ⁶⁴

⁶³ Her iki mısradaki geçen "eyle" kelimesinde zihaf yapılmıştır.

⁶⁴ Bu kelime, sözün başından anlaşıldığına göre, "sebķ" olmalıdır. Şair, kafiye gereğince onu "sebaķ" şeklinde kullanmıştır.

7. Cism ü cānı ma' den-i şıdķ u şafā
Dōst-dār u yār-ı ğār-ı Muştafā
8. Āfitāb-ı şer' ü deryā-yı yakīn
Anı taşşış ētdi ender şer' ü dīn
9. Bir gūn etdi seyyid ol şadr-ı kibār
Ĥaķķ'uş üç yüz altmış aĥlākı var
10. Kimde olsa bir[i] ol ĥulķuş hemān
Cennetü'l-me'vā anuşdur bī-gümān
11. Etdi Şiddīķ ey Resūl-i kā'ināt
Bende var mı biri anuş fi'l-ĥayāt
12. Dēdi Peyġamber üç⁶⁵ yüz altmış tamām
Sendedür ol ĥulķ-ı Ĥālīķ ber-devām
13. Bir kişi kim fazl[ı] bu miķdār ola
Aña inkār eylemek idbār ola
- [17a]
14. Cānımı kıldı fedā der-ġār-ı teng
Tā Resūl'üş gözgüsü tutmaya jeng⁶⁶
15. Evvel [ü] āĥir Resūl'e yār idi
ثانى اثنين اذهما فى الغار idi
16. Her ne kim ez-bārgāh-ı Kibriyā
İndi ber-şadr-ı şerīf-i Muştafā
17. Şadr-ı Şiddīķ idi anuş maĥzeni
Lā-cerem şıdķ ile olmuşdı ġanī
18. Gēceler başın çıkarup ceybden
Nā-gehān bir hū çekerdi ġaybdan

⁶⁵ “üç” kelimesinde zihaf yapılmıştır.

⁶⁶ Bu kelime yazmada sehven “ceng” şeklinde yazılmıştır. Biz onu mana gereğince “jeng” biçiminde düzelttik.

19. Çin'e dek ol hū giderdi müşg-bār
Müşg olurdu nâf-ı āhū-yı Tatar
20. Ol sebebden ötrü şāh-ı dīn dedi
اطلبوا العلم ولو بالصين dedi
21. Vardı bir gēce Ebū Bekr'e 'Ömer
Gördi ol evde қоқар yanmış ciger
22. Her yaña baқdı ne od var ne ocağ
Şem'-i cān yanar müdām ez-iştıyāğ
23. Geldi arz êtdi anı Peyğamber'e
Ol güneş ғал'atlu māh-ı envere
24. Dèdi Şiddik'ıñ o şadrından қоқар
Kim yaқıpdur ҳавf-ı Ҳālıқ'dan ciger
25. Etdi degme ey 'Ömer sen fāriğ ol
Kim o menzil her kimüñ⁶⁷ ҳaddi degül
26. Қaldı Fārūқ anda ҳayrān bī-қıyās
Қıldı feyzinden sa'ādet iқtibās
27. Dèdi Peyğamber ki yārānum menüm
Encüm-i tābāndur aқrānum menüm
[17b]
28. Her peyemberden füzündür ҳürmetüm
Bihterīn-i her-ümemdür ümmetüm
29. Bihterīn-i devr devrānum dèdi
Bihterīn-i қavm yārānum dèdi

⁶⁷ Bu kelime asıl metinde “kemüñ” şeklinde (ye'siz) yazılmışsa da biz onun müstensih yanlışlığı yahut “kimüñ” kelimesinin farklı bir yazım biçimi olduğu ve mana gereğince “kimüñ” diye okunup yazılması gerektiği fikrindeyiz. Nitekim “Bilmezem kimdür senüñ erüñ serüñ” (vr. 20a) mısramında bulunan “kimdür” kelimesi de ye'siz yazılmıştır.

30. Çün senüñ yanunğa bihterdür beter
Bes degülsün ‘âkıı ü şâhib-nazar

[Ebû Bekr-i Sıddîk’ın (r.a.) Menkıbesi Hakkında

6. Birinci olarak “Sıddîk-ı Ekber” (En büyük Sıddîk), Hakk’ın büyük dostudur. Çünkü her fazilette ileri geçmek, onun sıfatıdır. 7. Onun beden ve ruhu, doğruluk, bağlılık ve kalp temizliği kaynağıdır. O, Hz. Peygamber’in dost edindiği kişi ve Mekke’den Medine’ye hicreti sırasında mağara arkadaşı(vefalı yoldaşı)dır. 8. Hz. Ebû Bekir, İslâm dininin güneşi ve şüphesiz, sağlam bilmenin denizidir. (Allah,) şeriat ve din içinde onu has kıldı. 9. Bir gün, o büyüklerin reisi, efendisi (Hz. Peygamber a.s.) dedi ki: “Cenab-ı Hakk’ın üç yüz altmış ahlâkı vardır. 10. O huylardan biri kimde bulunsa, şüphesiz Me’vâ cenneti daima onun olur.” 11. Hz. Ebû Bekir, “Ey kâinatın resulü,” dedi, “o huyların biri hayatta bende var mı?” 12. Hz. Peygamber dedi ki: “O Yaratan’ın üç yüz altmış ahlâkının tamamı, sende devamlı olarak vardır...”⁶⁸

13. Fazileti, üstünlüğü bu kadar olan bir kişiyi inkâr etmek, talihsizlik, düşkünlük olur. 14. O, dar mağara içinde canını feda etti ki, Peygamber’in aynası paslanmasın (kalbine bir keder gelmesin)... 15. O, başta ve sonda (Hz. Muhammed’in hayatının, resullük vazifesinin başından sonuna kadar) Hz. Peygamber’e dosttu. “(Hani kâfirler onu) iki kişiden biri olarak (Ebû Bekir’le birlikte Mekke’den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı.”⁶⁹ 16. Allah’ın huzurundan Hz. Peygamber’in mübarek kalbine her ne indiyse, 17. onun mahzeni, Hz. Ebû Bekr’in göğsüydü. Şüphesiz o doğruluk ve bağlılıkla zengin olmuştu. 18. Geceleri başını çıkarıp ansızın gayptan bir “hû!..” çekerdi... 19. O hû, Çin’e kadar misk yağdırarak giderdi; Tatar ceylânının göbeği misk olurdu. 20. O sebepten dolayı dinin sultanı (Hz. Peygamber), “İlim Çin’de bile olsa isteyin!”⁷⁰ dedi.

21. Hz. Ömer, bir gece Ebû Bekr’e gitti; o evde yanmış ciğer kokusu hissetti. 22. Her tarafa baktı. Ne ateş vardı, ne de ocak!.. Can mumu, (Allah’a) şiddetli kavuşma isteğinden dolayı devamlı yanardı... 23. Hz. Ömer geldi; onu Peygamber’e, o güneş yüzlü, pek nurlu aya arz etti; 24. (Hz. Peygamber) dedi ki: “O koku, Sıddîk’ın göğsünden gelir. Çünkü Allah korkusundan ciğeri

⁶⁸ “Allah’ın üç yüz (veya üç yüz altmış) ahlâkı vardır. Kendi isteğiyle bunlardan biriyle ahlâklanan kimse, Cennet’e girer.” Bu söz üzerine, Hz. Ebû Bekir şöyle sordu: “Ey Allah’ın Resülü! Bende o ahlâktan biri var mı?” “O ahlâkın hepsi sende vardır. O ahlâkın Allah katında en sevimsisi de cömertliktir. Taberânî nakletmiştir.”

⁶⁹ *Kur’ân-ı Kerîm*, Tevbe Suresi, 9/40.

⁷⁰ “İlim Çin’de de olsa isteyin (tahsil edin).” (İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî 1418/ 1997: 154).

yanmıştır...” 25. Dedi ki: “Ey Ömer, sen ona dokunma, vazgeç! Çünkü o derece, herkesin haddi değildir...” 26. Hz. Ömer, orada ölçüsüz hayran kaldı; onun feyzinden saadet aldı. 27. Hz. Peygamber dedi ki: “Benim arkadaşlarım, akranım, parlak yıldızlar gibidir.”⁷¹ 28. “Benim itibarım, her peygamberden daha fazladır. Ümmetim de her ümmetin en iyisidir... 29. Ben, devir ve zamanın en iyisiyim; dostlarım ise, kavmin en hayırlısıdır.”

30. Madem ki daha iyi, en iyi olan (sahabeler), senin yanında beterdir, o hâlde sen akıllı ve görüş sahibi değilsin...]

Menkıbet-i ‘Ömerü’l-Fârûk Rađiya’llāhu ‘Anh

31. Ba‘dezān geldi ‘Ömer fārûk-ı dîn
Kātil-i erbāb-ı küfr ü müşrikîn
32. Dedi Peygamber ki Cebrā’îl eger
Gelse benden ğayra olurdu ‘Ömer
33. *Lā nebiyye ba‘di* ammā çekdi sed
Lā-cerem kör oldu şeytān ez-ħased
34. Olmasaydı ger ‘Ömer ‘adlinde pāk
Dırra ilen oğlın etmezdi helāk
35. Ol kim eder ez-sırāt evvel güzer
Ola ez-ķavl-i Resūlu’llāh ‘Ömer
36. Hāķ Te‘ālā aña Tā-hā oķıdı
Kim anuķ gibi muṭaħḫar yoĝ idi
37. Hā-yı Tā-hā hāy u hū vèrdi aña
Hāķ-i faķr u āb-ı rû vèrdi aña
38. Evvel ol dāru’s-selāmuķ ḫalkāsın
Duta dedi Muṣṭafā tā bilesin

⁷¹ “Ashabım (gökteki) yıldızlar gibidir; onlardan hangisine uyarsanız, hidayete erersiniz.” (İbn Abdilberr, *Cāmiü’l-ilm*, 2/91).

39. Her işin Peyğamber anuñ haq dèdi
Hâlîk olan yere varur çaq dèdi
40. Sâkin oldı heybetinden zelzele
Nîl cünbiş eyledi zi-gulgule
41. Her zamân kim şevk ilen söylerdi Haq
Gâh cânı geh dili yanardı çaq
[18a]
42. Şem^c -i cennet dèdi aña Muştafâ
Zî sa^c âdet zî hidâyet zî şafâ
43. Çün ırağ idi dilinden rîvler
Kaçar idi gölgesinden dîvler
44. Yedi loqma etmek idi yèdügi
On yedi batman yün idi giydügi
45. Sirke tuz yoğ idi hânında anuñ
Ġayr-ı Haq yoğ idi cânında anuñ
46. Geh tügin (?) keserdi gâh örerdi hışt
Anuñ ecrin yerdi ol şem^c -i bihişt
47. Döşegi kum idi yaşduğ dırrası
Yoğ idi fikrinde meyl-i mâl hiç⁷²
48. Gece çignine alurdi meşk-i âb
Bîvelere şu vèrürdi vaqt-i h^{ab}
49. Uyumazdı géceler êtgil kıyâs
Şubh olunca leşkere tutardı päs⁷³
50. Bulmasa bez hırkasına yamalıq
Sahtiyân yamardı ol gönli ^c atîk

⁷² Bu beyitte kafiye uyumsuzluğu bulunmaktadır.

⁷³ Bu kelime, asıl metinde sehven “yas” şeklinde yazılmıştır. Biz bu yanlışını mana ve tarihî bilgi gereğince “päs” şeklinde düzelttik.

51. Ol ki geh kerpiç kese geh gil çeke
Şanma kim bu renci bir bâtil çeke
52. Niçün açılmaz bu yüzden gözlerün
Sebletin kıpırmadı mı kayşerün
53. İçmedi mi şîşe-i zehri tamâm
Hazm édüp oturmadı mı müstedâm
54. Ölmedi ol gerçi içdi zehrden
Ėam degül ger sen ölürsen kıhrdan

[Ömerü'l-Fârûk'un (r.a.) Menkıbesi

31. Bundan sonra dinin faruku⁷⁴, yani haklıyı haksızdan ayırt ederek adaleti yerine getiren mensubu, inkâr sahiplerini ve müşrikleri öldüren Hz. Ömer geldi. 32. Hz. Peygamber dedi ki: “Eğer Cebrâil, benden başkasına gelseydi, o kişi Ömer olurdu...”⁷⁵ 33. Fakat “Benden sonra peygamber yoktur (gelmeyecektir)”⁷⁶ hadisi, buna set çekti. Şüphesiz şeytan, kıskançlığından kör oldu! 34. Eğer Hz. Ömer adaletinde temiz olmasaydı, kırbaçla oğlunu öldürmezdi...⁷⁷ 35. Allah Resulü'nün hadisinden (öğrendiğimize göre), Sırat'tan ilk geçecek kişi, Hz. Ömer olacaktır. 36. Yüce Allah ona *Tâ-hâ* suresindeki âyetleri okudu.⁷⁸ Çünkü onun gibi temizlenmiş yoktu... 37. *Tâ-hâ*'nın hâ'sı, ona bir vaveylâ, çığlıtı verdi; fakirlik (Allah'a muhtaç oluş) toprağı ve yüzüsu, şeref verdi... 38. Hz. Muhammed Mustafa, “bilesin” diyerek buyurdu ki:

⁷⁴ Hz. Ömer'e “Fârûk” lakabının kimin tarafından ve niçin verildiğı hakkındaki rivâyetler için bk. Mustafa Fayda, “Farûk”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 12, İstanbul 1995, s. 176-177.

⁷⁵ Şairin manaca naklettiğı bu hadis, *Tirmizî*'de şu şekildedir: “Benden sonra peygamber olsaydı, o Ömer olurdu” (*Tirmizî*, “Menâkıb”, 18).

⁷⁶ Bu hadis, *Tirmizî*'de şu mealdedir: “Bana karşı sen (Hz. Ali), Musa'ya karşı Harun'un durumundasın; fakat benden sonra peygamber yoktur.” (*Tirmizî*, “Menâkıb”, 21).

⁷⁷ Rivâyete göre, Hz. Ömer, cezayı gerektiren bir günah işlemiş olan oğluna İslâmî cezayı infaz ettirmiş; bu ceza sonunda oğlu ölmüştür.

⁷⁸ Müslüman oluşu hakkındaki rivâyetlerden birine göre, Ömer ibnü'l-Hattâb, Hz. Peygamber'i öldürme niyetiyle giderken, yolda karşılaştığı Nuaym bin Abdullah, ona eniştesi ve kız kardeşinin de İslâm'ı kabul ettiğini haber verir. Bunun üzerine öfkeyle kız kardeşinin evine yönelen Ömer, orada Habbâb'ın öğrettiğı Tâ-hâ Suresi âyetlerini dinler ve işittiğı İlâhî sözlerin tesiri altında kalır. Gizlendiğı yerden çıkan Habbâb, Hz. Peygamber'in “Allah'ım, İslâm'ı Ebû Cehil veya Ömer'le aziz et!” manasındaki duasını ona anlatır. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in yanına gider; onun telkin ve duasıyla kelime-i şehadet getirerek İslâm'ı kabul eder.

“Esenlik yurdu olan cennetin halkasını ilk olarak o (Hz. Ömer) tutacak...” 39. Hz. Peygamber onun her işi hakkında “gerçeğe, adalete uygun” dedi. Ömer, tam Yaratan(ın rızasına uygun) olan yere gider” dedi. 40. Onun heybetinden, zelzele durdu, dindi. Onun bağırsıp çağırışmasından dolayı Nil nehri hareket etti.⁷⁹ 41. Her zaman şevkle “Allah” derdi; bu sırada bazan canı, bazan gönlü tam yanardı. 42. Hz. Peygamber ona “Cennet’in ışığı” dedi. Bu ne saadet, bu ne hidayet, bu ne safadır!.. 43. Onun kalbinden, dilinden hileler, hudalar uzak olduğu için, şeytanlar gölgesinden kaçardı!..⁸⁰ 44. Yediği, yedi lokma ekmeği; giydiği ise on yedi batman tüydü... 45. Onun sofrasında sirke ve tuz yoktu; canında Allah’tan başkası yoktu... 46. Bazan kıl, yün keserdi; bazan kerpiç, tuğla örerdi. O Cennet’in ışığı, bu işlerin karşılığında aldığı ücreti yerdi... 47. Döşegi kumdu; yastık ise kırbacı... Aklında, fikrinde mala karşı en küçük bir meyil yoktu... 48. Gece, su kırbasını omuzuna alır; dul kadınlara uyku zamanı su verirdi. 49. (Başka devlet başkanlarının idare tarzıyla onun bu hizmetini) karşılaştır; geceleri uyumazdı; sabah oluncaya kadar askeri bekler, gözetirdi. 50. O gönlü hür ve asil olan, hırkasına yamalık olacak bez bulamasa, boyanmış ve cilâlanmış deri yamardı. 51. Bazan kerpiç keser, bazan toprak taşırdı. Bu zahmeti, bir batıl(boş ve asılsız şahs)ın çekeceğini sanma!.. 52. Bu sebeple senin gözlerin neden açılmaz? Hz. Ömer kayserin⁸¹ bıyığını koparmadı mı?!. 53. Zehir şişesini tamamen içmedi mi? Onu hazmedip devamlı oturmadı mı? 54. Gerçi o içtiği zehirden ölmedi, ama sen kahrından ölürsen, bu (benim için) keder ve tasa değildir...]

Der-Beyân-ı Leṭâ’if-i İttihād-ı ‘Alî vü ‘Ömer Raḍiya’llâhu ‘Anh

55. Êtmiş idi fetḥ emîrû’l-mü’minîn
‘Ömer-i Fârûḳ geldi ḡanimîn

[18b]

56. Eyler idi bes ḡanimet kısmetin
Her kimüḡ ḡadrince görüp kıymetin

⁷⁹ Burada Hz. Ömer’in Nil nehri ile alâkalı kerametine işaret ediliyor (Bu konuda bilgi için bk. İhsan Atasoy vd., *Sahabiler Ansiklopedisi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2011, s. 209).

⁸⁰ Bu konudaki hadislerden biri şu mealdedir: “Nefsîm kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki, şeytan sana bir yolda rastlamış olsa, mutlaka yolunu değiştirdi.” (*Müslim*, “Fezâ’ili’s-sahâbe”, 22).

⁸¹ Kayser: Roma ve Bizans imparatorlarına verilen unvan.

57. Oğlı ‘ Abdullāh[a] biñ vèrdi direm
Bes Ḥasen geldi iki biñ vèrdi hem
58. Etdi ‘ Abdullāh biz ceng eylerüz
Kāfire yerler yüzün teng eylerüz
59. Dā'imā menzilde oturur Ḥasen
Bize bir aña iki vèrmek neden
60. Dèdi ‘ Ömer bir ata bul çün ‘ Alī
Fāṭıma gibi ana bul ey velī
61. Bes Muḥammed gibi ced bul ey hümām
Cedde bul mişli Ḥadice ve's-selām
62. Saña üç biñ véreyüm gelgil berü
Sözün aşlın aḡladuḡ durma yürü
63. Bunı geldiler ‘ Alī'ye dèdiler
Ol kerem kāmı veliye dèdiler
64. Dèdi Peyğamber Ḥabīb-i Zü'l-celāl
Şem‘ -i cennet dèdi aña bī-melāl
65. Şānına lāyık budur kim eyledi
Yāḡud ođlınıḡ cevābın söyledi
66. Geldiler Fārūḡ'a dèdiler bunı
Yalın ayak durdı geldi ol ġanī
67. Etdi yā Ḥayder baña şāhid misen
Kim Peyember dèdi şem‘ -i encümen
68. Bu ḡadış için şehādet yaz baña
Şaḡlarum Ḥālīḡ kıla raḡmet saña

69. Der-zamân yazdı şehâdet Murtażâ
Kim Nebî şem^c -i cinân dedi buña⁸²
[19a]
70. Şahladı tâ bile ala kabrine
Göstere maşşer güninde Hakk'ına
71. Bir birin[i] böyle sevdiler bular
Râfîzî bilmen bulardan ne diler
72. Râfîzî tek dur cehennemdür yerüñ
Bilmezem kindür senüñ erüñ serüñ

[Hz. Ali ve Ömer'in (Allah ondan razı olsun) Birliğine Dair Güzel Söz ve Hikâyelerin Anlatılması Hakkında

55. Müminlerin devlet reisi Hz. Ömer, bir yeri fethetmişti. Harpte muharip olarak hazır bulunup ganimete nail olan muzaffer mücahitler geldi. 56. Öyle olunca, herkesin değerine göre kıymetini görüp ganimet taksim ederdi. 57. Kendi oğlu Abdullah'a bin dirhem verdi. Sonra (Hz. Ali'nin oğlu) Hasan geldi; ona iki bin dirhem verdi. 58. Abdullah dedi ki: "Biz savaşıyor, dövüşüyor, kâfire yeryüzünü dar ediyoruz... Hasan ise daima evde oturur. Bize bir, ona iki vermek neden?!" 60. Hz. Ömer "Ey dost," dedi, "Ali gibi bir baba, Fâtıma gibi bir anne bul!.. 61. Ey gayretli (oğul), sonra Muhammed gibi bir dede, Hatice gibi bir nine bul!.. İşte o kadar... 62. Buraya gel, sana üç bin dirhem vereyim!.. Sözün aslını anladın, durma yürü..."

63. Gelip bu vakayı Hz. Ali'ye, o cömertlik kaynağı veliye anlattılar. 64. Dedi ki: "Yüce Allah'ın sevgili kulu Hz. Peygamber, ona sıkıntısız bir şekilde 'Cennetin ışığı' dedi. 65. Yaptığı, onun şanına lâyıktır..." Yahut oğlunun cevabını söyledi. 66. Geldiler, bunu Hz. Ömer'e söylediler. O zengin (gönüllü halife), yalın ayak, kalktı, geldi... 67. "Ey Ali," dedi, "Peygamber'in benim hakkımda '(Cennet) meclisinin mumu (ışığı)' dediğine şahit misin?!. 68. Bana bu hadis için bir şahitlik yaz ki, onu muhafaza edeyim. Yaratan sana rahmet eylesin!.." 69. Hz. Ali, o zaman, Hz. Peygamber'in Hz. Ömer hakkındaki "Cennetlerin ışığı" sözüne dair şahitlik yazısını yazdı. 70. Hz. Ömer, onu (öldüğünde) birlikte kabrine almak ve maşşer gününde Rabbine göstermek için yanında sakladı.

⁸² Kissanın devamı, yazmadaki kayda göre vr. 20a'dadır. Biz sayfa karışmasından veya sonradan sayfa numarası veren kimseden ileri geldiğini düşünerek bunu düzelttik.

71. Onlar birbirini işte böyle sevdiler... Râfîzî (Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in halifeliğini kabul etmeyen ve onlara dil uzatan kimse), bilmem ki onlardan ne ister?!. 72. Ey Râfîzî, sus, uslu dur; senin yerin cehennemdir!.. Bilmem ki, senin şeyhin, başın kimdir?!.]

Menkıbet-i 'Osmân-ı Zü'n-nüreyn Rađiya'llâhu 'Anh

73. Künh-i Zü'n-nüreyn 'Osmân ol laîf
Câmi'-i âyât-ı Kur'an-ı şerîf
74. İki nür ilen mükerrem oldı ol
Hem mu'azzez hem mufahham oldı ol
75. Şâhib-i 'ilm ü edeb hilm ü hayâ
Vâşıl-ı dergâh-ı şeyh-i bâ-vefâ
76. Yûsuf-ı şânî dedi aña Resûl
Cân ilen aşhâb anı kılmış kabûl
77. Seyyidü's-sâdât edüpdür der-felek⁸³
Şerm ederler cümle 'Osmân'dan melek
78. Hem dedi server ki der-keşfü'l-hicâb
Şormaya Hallâk 'Osmân'dan hisâb
79. Çün şehîd oldı girildi tākına
Ağdı kanı Muşhaf'ı evrâkına
80. Düşde görmüşdi gece Peygamber'i
Kim buyurdu bu gece gelgil beri
81. Kim benümle bile iftâr edesin
Terk bu dünyâ-yı gaddâr edesin
82. Vâşıl oldı câmı Haq dergâhına
Hem-nişin oldı risâlet şâhına

⁸³ Bu mısran son kelimesinde "felek" kelimesinin noktası, tahminimize göre unutulmuştur. Eksiklik tarafımızdan giderilmiştir.

[Hz. Osmân-ı Zi'n-nûreyn'in (r.a.) Menkıbesi

73. İki nur sahibi Osman⁸⁴, o yumuşak (huylu), nazik insanın aslı, mübarek *Kur'ân*'ın âyetlerini toplayıp bir araya getirendir. 74. Hz. Osman, iki nurla muhterem oldu. Hem değerli, hem de saygı ve büyüklük kazanmış, itibarlı bir kişi oldu. 75. İlim, edep, hilm (yumuşak huyluluk) ve hayâ sahibi; vefalı şeyh dergâhının (Hakk'a) ulaşanıydı. 76. Hz. Peygamber ona “ikinci Yusuf” dedi; sahabeler de onu canla-başla kabul etmişti. 77. Efendilerin efendisi (Hz. Muhammed a.s.) demiştir ki: “Gökteki melekler Osman'dan hayâ ederler...”⁸⁵ 78. Yine (âlemin) reisi (Hz. Peygamber) buyurdu ki: “Yaratan, perde kaldırıldığında Osman'dan hesap sormayacak.” 79. Şehit olduğu zaman Hz. Osman'ın evine girildiğinde, (görüldü ki), *Kur'ân*'ın yapraklarına kanı akmış... 80. Hz. Peygamber'i gece rüyada görmüştü; Hz. Muhammed (a.s.) ona şöyle buyurmuştu: “Bu gece buraya gel!..”. 81 “ki benimle iftar edesin”;⁸⁶ bu çok zalim dünyayı terk edesin... 82. Ruhu, Allah'ın huzuruna ulaştı; resullük sultanına arkadaş oldu...]

Menķabet-i Ĥazret-i ‘Aliyy-i Murtażā Rađiya’llāhu ‘Anh ve Kerrema’llāhu Vechehu

83. Sāķi-i Kevşer ‘Aliyy-i Murtażā
İbn-i ‘amm-i Muştafā şir-i Ĥudā
84. Cism ü cānı mütteħid bā-Muştafā
Şehr-i ‘ilm etdi ‘Aliyyü bābuhā
85. Ehl-i dīnūñ reh-nümünı ol emīr
Şāķib-esrār-ı selūnī ol emīr
86. ‘İlm ile ĥilm ü şecā‘ at hem kerem
Ĥālķ etmiş levĥ-i cānında raķam
87. Ĥayder-i kerrār dāmād-ı Resūl
Hem emīrū’l-mü’mīnīn zevc-i Betül

⁸⁴ Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlenmiş olduğundan Hz. Osman'a “Zü'n-nûreyn” (iki nur sahibi) denir.

⁸⁵ İşaret edilen hadis, *Sahih-i Müslim*'de řu mealdedir: “Kendisinden meleklerin hayâ ettiği bir kişiden ben hayâ etmeyeyim mi?” (*Müslim*, “Fezâ'ilü's-sahābe”, 26).

⁸⁶ Bu rivāyet için bk. *Ahmed b. Hanbel*, I, 497.

88. *Lev küşif* sırrı aña mekşûf idi
Men 'aref 'ilmi aña mevşûf idi
89. Müfti-i 'âlem 'ale'l-ıtlâk idi
Muḳtedâ-yı dîn bi-istiḫkâk idi
90. Ḥamle ilen Ḥayber'ün bâbın yıkan
Lât ilen 'Uzzâ'nuḡ aḥbâbın yıkan
91. Ka'be'de bütler sıyan şâhib-ḳabûl
Ber-firâz-ı ketf-i pür-nûr-ı Resûl
92. Bu ne menzildür zihî 'izz ü şeref
Şîr-i Yezdân ehl-i sırr-ı *men 'aref*
93. Hem yed-i beyzâ çıkardı ceybden
Her ne söylerse sölerdi ğaybdan
94. Olmasa anda yed-i beyzâ⁸⁷ âşikâr
Tutmaz idi Zü'l-fikâr anda ḳarâr
- [19b]
95. Hem Ḥâsen birle Ḥüseyn'ün bâb[1] ol
Hem Resûl'ün ekrem-i aşḫâb[1] ol
96. Ḳuyuya çün ḳıldı râzın âşikâr
Dopdolu ḳan oldı ğamdan çâh-sâr
97. Gördi Peyġamber dedi bu ḳuyuya
Ġüyyâ râzın dêmîşdür Murtażâ
98. Hem buyurdı ol Ḥabîb-i Zü'l-minen
Âdem ü Nûḡ u Ḥalîl'i görmeyen
99. Görmeyen Yaḡyâ vü Dâvud'ı 'ıyân
Ya Süleymân pâdişâh-ı ins ü cân

⁸⁷ Kullanılan aruz kalbı gereğince "beyzâ" kelimesinin son harfi şair tarafından düşürülmüştür.

100. Yūsuf u Mūsā vü ‘Īsā görmeyen
Ya‘ni ihyā-yı Mesīhā görmeyen
101. Varuban görsün ‘Alī’nün yüzünü
Cümlesini gördi bilsün özünü
102. Başını a‘dāsına cūd eyleyen
‘Ömri şarf-ı rāh-ı Ma‘būd eyleyen
103. Kātiline şandı şerbet āşikār
Zehr şandı içmedi ol nābekār
104. Dēdi Hāyder içse ol bī-devlete
Bile alup gider idüm cennete
105. Kātilūn yerin çü ‘illiyyīn ēde
Şanma Bū Bekr ü ‘Ömer’le kīn ēde
106. Yoğ idi dünyāda hergiz āşikār
Çün ‘Alī Bū Bekr’e kimse dōst-dār
107. Şīr-i Hāḡḡ’a kim ēdebilürdi zūr
Ey senūn ṭab‘uḡ bu ma‘nādan nūfūr
108. Murtażā kim Hāyder-i Kerrār’dı
Sevdigūnden bī-gümān bīzārdı
109. Sen hemān bir nām bildūn ez-‘Alī
‘Ayn ü yā vü lām bildūn ez-‘Alī
110. Anı Peyğamber bilür aşḡāb ile
Anı ehlu’llāh bilür aḡbāb ile
111. Cümlesine eyle cāndan āferīn
Raḡmetu’llāhi ‘aleyhim ecma‘īn

Hz. Aliyy-i Murtaza'nın (Allah ondan razı olsun ve onun yüzünü ağartsın!) Menkıbesi

83. Kevser'in sakisi Hz. Ali⁸⁸, Allah'ın aslanı ve Hz. Peygamber'in amcasının oğlu... 84. Bedeni ve ruhu Hz. Muhammed Mustafa (a.s.) ile birleşti;⁸⁹ ilim şehri (olan Hz. Peygamber) buyurdu ki: "(Ben ilmin şehriyim;) Ali onun kapısıdır."⁹⁰ 85. O reis, dindar insanların kılavuzu ve "Bana sorun!"⁹¹ sırlarının sahibi... 86. Yaratan, ilim, hilm, yiğitlik ve cömertliği, onun can levhasına yazmış... 87. Döne döne saldıran aslan (Hz. Ali), Peygamber'in damadı, hem müminlerin reisi, hem de Hz. Fâtıma'nın eşi... 88. "*Lev küşif*" (Eğer perde açılrsa...)⁹² sırrı ona açılmıştı. O, "(Kendini) bilen..."⁹³ ilmiyle vasıflanmıştı. 89. Umumiyetle herkesin müftüsüydü; hakıyla dinin imamı, yani dindar insanların öncüsüydü. 90. O, hamleyle Hayber kapısını yıkan⁹⁴, Lât ile Uzza'nın dostlarını yıkan... 91. Hz. Peygamber'in nur dolu omuzunun yokuşu üstüne çıkıp Kâbe'deki putları kıran kabul sahibi...⁹⁵ 92. Bu nasıl konum, ne büyük bir izzet ve şereftir!.. Allah'ın aslanı, "Men aref..." sırrının sahibi... 93. Ayrıca, cebinden beyaz el çıkarırdı; her ne söylerse gayptan söylerdi... 94. Onda

⁸⁸ Bazı hadis kitaplarında yer alan rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Ali, Kevser havuzunun başında duracak ve onu tanıyanlara bu havuzdan içirecektir. Söz konusu nakillerden dolayı Hz. Ali edebiyatımızda "Sâkî-i Kevser" olarak vasıflanmıştır. (Daha fazla bilgi ve örnekler için bk. Meliha Yıldırım Sarıkaya, *Türk- İslâm Edebiyatında Hz. Ali*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 181-189).

⁸⁹ Bu beytin ilk mısramda, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e neseb, ahlâk, ruh ve sevgi vb. yönlerden yakınlığını belirten hadislerle işaret edilmektedir. "Ali'nin eti benim etimden, kanı benim kanımdandır. Onun bana yakınlığı Hârûn'un Mûsâ'ya olan yakınlığı gibidir." "Ali ve ben bir tek nurdan yaratıldık", "Ali bendendir, ben ondanım. O, benden sonra bütün müminlerin velisidir." (Daha fazla bilgi, edebî ıktibas ve telmih örnekleri için bk. Sarıkaya, a.g.t., s. 45- 65).

⁹⁰ "Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır." (*Tirmizî*, "Menâkıb", 20). "Ben hikmetin eviyim, Ali kapısıdır" şeklinde de rivâyet edilen bu hadisin garîb ve münker, mevzû, hasen, sahîh, zayıf olduğu konusunda birbirinden farklı iddialar vardır.

⁹¹ Hz. Ali, insanları *Kur'an* âyetlerinin nüzûl sebebi, nüzûl yeri, kimin hakkında indiği, manası gibi konularda kendisine soru sormaya teşvik etmek için "Bana sorunuz" demiştir. Onun bu sözü, *Nehc'ül-belâga*'da şöyle yer alır: "Sorun beni yitirmeden; çünkü andolsun Allâh'a, Kur'an'da hiç bir âyet yoktur ki niçin ve kimin hakkında indi, nerede indi, düzlükte mi, dağlıkta mı, hepsini de en iyi bilenim ben. Gerçekten de rabbim bana, anlayan bir akıl, söyleyen bir dil ihsân etmiştir." (*Nehc'ül-belâga*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Der Yayınları, İstanbul, ts. s. 402).

⁹² "Lev küşif...", Hz. Ali'ye ait "Perde açılrsa, şüphesiz bilgin artmaz" manasındaki sözün ilk kelimeleridir. Bu cümle, Hz. Ali'nin Câhız tarafından derlenen, Reşid-i Vatvat'ın da Arapça-Farsça şerh ettiği *Sad Kelime* (Yüz Cümle)sinin başında yer alır. Bu *Sad Kelime*'yi başka bazı edebî şahsiyetler gibi, İsmâil'in de nazmen dilimize çevirdiği bilinmektedir.

⁹³ "Men aref...", "Men arefe nefsehü fekad arefe Rabbehu" cümlesinin ilk kelimeleridir. Bu meşhur cümle, hadis diye rivayet olunmakta; başka bazı şahsiyetlere de mâl edilmekte; Hz. Ali'ye ait *Sad Kelime* (Yüz Söz) arasında da bulunmaktadır.

⁹⁴ Hayber şehri, Hicret'in yedinci (M. 628) yılında Hz. Peygamber'in kumandanlık ettiği bir gazve sonucunda feth edilmiştir. Bu savaş sırasında Peygamber'in sancağını da taşıyan Hz. Ali, büyük kahramanlık göstermiş ve kalenin kapısını yerinden koparıp kalkan olarak kullanmıştır.

⁹⁵ Hz. Ali, Mekke'de bir gün Hz. Peygamber'in omuzuna çıkarak Kâbe'deki putları kırmıştır.

beyaz el açıkça belli olmasa, orada Zülfikar durmazdı...⁹⁶ 95. O, hem Hasan ve Hüseyin'in kapısı (babası), hem de Hz. Peygamber'in arkadaşlarının pek değerlisi... 96. Kuyuya sırrını açıklayınca, o kuyu keder ve tasadan dopdolu kan oldu... 97. Hz. Peygamber gördü ve dedi ki: "Ali, sanki bu kuyuya sırrını söylemiştir..."⁹⁷ 98. Ayrıca, o nimetler sahibi Allah'ın sevgili(elçi)si şöyle buyurdu: "Âdem, Nûh ve İbrâhîm'i görmeyen, 99. Yahyâ ve Dâvud'u açıkça yahut insan ve cinlerin hükümdarı Süleyman'ı görmeyen 100. Yûsuf, Mûsâ ve İsâ'yı, yani Mesih'in (ölüleri) diriltmesini görmeyen, 101. Gidip Ali'nin yüzünü görsün; kendisini (o peygamberlerin) hepsini gördü bilsin... 102. Ömrünü Allah yoluna sarf eden, başını düşmanlarına bile cömertçe veren (Hz. Ali), 103. katiline açıkça şerbet sundu; fakat o işe yaramaz, hayırsız, zehir sandı, içmedi. 104. Hz. Ali o bahtsız dedi ki "Eğer içseydi, birlikte alıp Cennet'e giderdim..." 105. Kendisini öldürenin yerini Cennet'in en yüksek tabakası yapan kişinin, Ebû Bekir ve Ömer'e kin güdeceğini sanma! 106. Dünyada açıkça belliydi ki, Ebû Bekr'e asla Ali gibi sevgili yoktu. 107. Ey yaratılışı bu akla yakın sebepten kaçan, Allah'ın aslanına kim yalan söyleyebilirdi ki?! 108. Hz. Ali, ki döne döne saldıran aslandı, şüphesiz senin kendisini böyle sevmenden bıkmış usanmıştı. 109. Sen Ali'yi daima bir ad, ayn, yâ ve lâm harflerinden ibaret isim bildin... 110. Hz. Peygamber onu sahabeleriyle bilir; veliler de dostlarıyla bilir. 111. Hepsini candan takdir et, beğen! Allah'ın rahmeti, onların hepsinin üzerine olsun!..

Hikâyet-i Peykân-keşiden ez-Murtażâ

112. Diñle bir naql eylerüm fehm eylegil
Var ta' aşşubdan şaķın vehm eylegil
113. Murtażâ'ya degdi sehm[i] düşmanuñ
Gövdesinde bir demür ķaldı anuñ
114. Çekmek olmazdı dediler der-namâz
Çekelim kim maħv olur ol ser-firâz
115. Çün namâza bađladı el ol emîr
Yanına cem^c oldılar bernâ vü pîr

⁹⁶ Zülfikar, bilindiği gibi, Bedir gazasında ganimet olarak alınmış veya hediye edilmek suretiyle Hz. Peygamber'e intikal etmiş bir kılıçtır. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hibe ettiği bu savaş aleti, onun adıyla aynileşmiş; şairlerimiz tarafından kahramanlığına işaret edilirken sık sık anılmıştır.

⁹⁷ Hz. Ali'nin sırrını kuyuya söylemesi hakkındaki rivayetler ve bunların edebî eserlere akisleri için bk. Sarıkaya, agt., s. 424-426.

116. Cümle-i mihrâb[ı] pür-ḥûn êtdiler
Gül teninden ḥârî birûn êtdiler
117. Ol êle müstağrağ-ı Allâh idi
K'ol elemden cümle [nâ-]âgâh idi
118. Ol ki böyle maḥv ola ender-şalât
Fâriğ olur ez-cemî' -i kâ'inât
119. Var ḥaṭâña vâkıf ol ey bî-ḥaber
Kim ḥaṭâ gelmez zi-Ḥayder ya 'Ömer

[Hz. Ali'den okun ucundaki sivri demirin çekilmesi hikâyesi

112. Dinle, sana bir nakilde bulunayım da onu anla. Git, taassuptan, kendi düşünce ve yoluna aşırı taraftarlıktan sakın, çekin! 113. Hz. Ali'ye düşmanın oku isabet etti; onun gövdesinde (okun ucundaki) bir demir kaldı. 114. Bunu çekmek mümkün değildi. “Namazdayken çekelim” dediler, “çünkü o benzerinden üstün olan (zat) mahvolur (dayanamaz, çok acı çeker).” 115. O reis, namaza el bağlayınca, genç ve ihtiyarlar yanına toplandılar. 116. Gül bedeninden diken dışarı çıkardılar; bütün mihrabı kanla doldurdular. (Temrenin çıkarıldığı yerden akan kanı, mihrabı doldurdu). 117. Hz. Ali, bu sırada öyle kendinden geçmiş hâlde, gönlünü Allah'a vermişti ki, o acıdan tamamen habersizdi... 118. Namaz içinde böyle yok olan (kendinden geçen) kişi, bütün kâinattan, âlemdeki her şeyden vazgeçer... 119. Ey habersiz, git, sen kendi hatanı bil! Çünkü Hz. Ali veya Hz. Ömer'den hata gelmez (dine açıkça aykırı fiil çıkmaz).]

**Ḥikâyet-i Muḥârebe-i Murtażâ Bâ-Ān Kâfir Ki Der-Dest-i Ḥayder
Müselmân ü Velî Şod**

120. Dinle bir gün Ḥayder ol sulṭân-ı dîn
Aldı bir gebr meger der-deşt-i kîn
- [20a]
121. Başdı kim başın kese ol kâfirüñ
Şüretine tükruk atdı Ḥayder'üñ
122. Çün ğaḏûb oldı ḫatı durdı revân
Ḳoydı elden kâfiri 'âlî-mekân
123. Ḳaldı ḫayrân kâfir-i ber-geşte-ḫâl
Eyledi ol şîr-i Yezdân'dan su'âl

124. K'ey ser-efrâz-ı kerîm [ü] muhterem
Başumı tenden keserken sen bu dem
125. Tükrük atdum saña bî-dâd eyledüm
Sen beni koyduñ ki âzâd eyledüm
126. Gel şehâ bu sırrı ma' lûm eylegil
Daşa beñzer göñlümi mûm eylegil
127. Hâyder etdi ey ğayûr-ı pür-cefâ
Öldürürdüm ben seni behr-i ğazâ
128. Sen çü tükrük yüzüme atduñ benüm
Kanıma qahr ile qaynatduñ benüm
129. Başuñı kessem bitürsem işüñi
Kendü qahrundan keserdüm başuñı
130. Fî-sebîli'llâh ğazâ olmazdı ol
Mûcib-i ğayru'l-cezâ olmazdı ol
131. Başuñı ben andan ötrü kesmedüm
Ële tutdum kim seni hiç başmadum
132. Çün bu ğilmi gördi andan bî-qarâr
Etdi ' arz êt eyledüm dîn ihtiyâr
133. Aña îmân ' arz kıldı Murtażâ
Oldı kâfir mü'min ez-luţf-ı Hudâ
134. Nûr-ı Hâq qalbine işrâq eyledi
Anı Hâq meşhûr-ı âfâk eyledi
- [20b]
135. Hikmet Allâh' uñ delil oldı ' Alî
Oldı ol kâfir muvaĥhid hem velî
136. Çün sa' id olmışdı der-rûz-ı ezel
Hiç olur mı sa' d olan naĥsa bedel

137. Yâ İlâhî sen sa'âdet vèr bize
Fażl-ı Aḫmed'den şefâ'at vèr bize
138. Çün şehâdet ehliyüz eyle şehîd
Etmiş ol rûz-ı sa'âdetde sa'îd
139. Ḥâlikâ yâ Rab Muḫammed ḫaḫkiçün
Sen ḫabûl eyle bu ḫacâtı bütûn
140. Ḥilm[i] bu nev'ilen olan Ḥayder'ün
Hiç olur mı buğz[ı] üzre 'Ömer'ün
141. Ol ki anuḫ ḫalb[i] nûr-ı maḫz ola
Şanma kim ḫalbinde anuḫ rafz ola
142. Râfîzîden görmedüm câhil gürûh
Çok tefahḫuş eyledüm ez-her-vücûh
143. Görmedüm bir ten bu cem' içinde ehl
Ne sened var ne delâ'il cümle cehl
144. Uşbu dünyâda ḫamu mezmûmlar
Âḫiretde cümle hep mehmûmlar

[Hz. Ali'nin, Elinde Müslüman ve Veli Olan Kâfirle Savaşması]

120. Dinle! Hz. Ali, o din sultanı, bir gün düşmanlık ovasında bir Mecusî'yi yakaladı, tuttu. 121. O kâfirin başını kesmek için üstüne oturdu. (Hasmı,) Hz. Ali'nin yüzüne tükürdü. 122. (Hz. Ali,) çok öfkelenince, hemen kalktı. O yüksek yer sahibi, kâfiri elinden bıraktı... 123. Düşkün kâfir, şaşırıp kaldı; o Allah'ın aslanından sordu: 124. "Ey başını yukarı kaldıran değerli, muhterem! Sen şu anda başımı bedenimden keserken, 125. ben sana tükürük attım, haksızlık ettim; ama sen beni 'Azat ettim' diye (serbest) bıraktın... 126. Ey sultan, gel bu sırrı bildir; taşa benzer kalbimi muma çevir!.." 127. Hz. Ali dedi ki: "Ey eziyet dolu çok gayretli! Ben seni Allah yolunda savaş için öldürüyordum... 128. Sen benim yüzüme tükürünce, kanımı kahırla kaynattın!.. 129. Eğer senin başını kesip işini bitirsem, ben kendi kahrımdan, öfkemden

kesmiş olurdu. 130. O, Allah yolunda gazâ ve karşılığın iyisini gerektirici olmazdı. 131. Ben senin başını ondan dolayı kesmedim. Seni hiç yenmemiş, alt etmemiş gibi farz ettim...”

132. (Düşmanı) ondan bu huy yumuşaklığını görünce, o hâlde duramayarak “Bana bildir” dedi, “senin dinini seçtim!..” 133. Hz. Ali, ona nasıl inanacağını (İslâm dinine nasıl gireceğini) bildirdi. Kâfir, Allah’ın lûtfundan dolayı mümin oldu... 134. Hakk’ın nuru, kalbine doğarak onu ışıklandırdı; Allah, o kişiyi her tarafta tanınan biri hâline getirdi. 135. Hikmet Allah’ındır; Hz. Ali sadece kılavuz oldu. O kâfir, hem Allah’ın birliğine inanan, hem de veli oldu... 136. Ezel gününde kutlu, mutlu (Cennetlik) olmuştu. Bahtiyar olan kimse, bahtsız, uğursuz bedel olur mu hiç? (Ezelde bahtiyar olan, bedbaht olmaz).

137. Ey Allahım, sen bize saadet ver; Hz. Muhammed (a.s.) lûtfundan şefaet ver! 138. Madem ki şehadet sahibiyiz (Şehadet kelimesini inanarak söylüyoruz), o hâlde bizi şehid et!.. Böylece saadet gününde bahtiyar ve cennetlik etmiş ol!.. 139. Ey Yaratan Rabbimiz, Hz. Muhammed hakkı için, sen bu ihtiyaçları bütünüyle kabul et! 140. Huy yumuşaklığı bu tür olan Hz. Ali’de Hz. Ömer’e karşı kin ve nefret olur mu?! 141. Kalbi sırf nur olan kimsenin içinde Râfızilik bulunacağını sanma!..

142. Ben her yönden, çok inceden inceye araştırdım; Râfızilerden daha cahil bir takım, bölük görmedim... 143. Bu topluluk içinde ehil (maharetli, kabiliyetli) bir kişi görmedim. (Dinî konulara dair iddialarında) ne senet var, ne de deliller... Hepsi cehalet!.. 144. Bu dünyada hepsi yerilmişler; ahirette de cümlesi hep gamlı, kederli (olacaktır)...]

Hiṭâb-ı Bâ-Ḳalender

145. Ey ḳalender sen ne dârsün sözüme
Git mübâhî sen gözükmeye gözüme
146. Âbdestün yok namâzuñ yok senün
Sâz ile söz ü niyâzuñ yok senün
- [21a]
147. Kisvet-i erbâb-ı bid‘at giyesin
Hep namâzumuz ḳılınmış diyesin
148. Diyesin bulmaz vücûd ehl-i ‘adem
Bu ne mezhebdür beyân ḳıl ey dedem

149. Bengi olup yatasın batınuğ dolu
Kuşluğa dek durmayasın kaygulu
150. Olmaya sende ne hayr u ne şavâb
Ola ol dünyâñ evi bundan harâb
151. Bu harâba bir münâsib şin maķâl
Dinleyüñ ‘arz eyleyem ey ehl-i hâl

[Kalendere Hitap

145. Ey kalender, sen ne dersin sözüme? Sen mübahçısın (haram kılınan fiillerin işlenmesini mübah sayıyorsun)... Git, gözükmeye gözüme!.. 146. Senin abdestin yok, namazın yok; sazla sözün ve niyazın yok...⁹⁸ 147. Bid’at sahiplerinin elbisesini giyersin ve hep “Bizim namazımız kılınmış” dersin!.. 148. Ayrıca, “yok olanlar, var olmaz” dersin... Bu nasıl mezheptir, anlat ey dedem!.. 149. Afyon, esrar çekip karnın dolu yatarsın. Ey kaygılı, kuşluğa kadar kalkmazsın! 150. Sende ne hayır var, ne de doğru bir iş bulunur. (Bu gidişle senin) öbür dünyadaki evin, bundan daha harap olur!.. 151. Ey hâl sahipleri, bu haraplığa uygun, eğlenceli bir söz (fıkra) arz edeyim de dinleyin...]

Hikâyet-i Kalendar ü Su’âl-i Püser-i Ü Ez-Peder

152. Bir yol üsne otururdu bir dede
Küçüğü ya’ni ki oğlı hem bile
153. Bir cenâze geçer idi ez-ķazâ
Oğlı eydür bu nedür de ey baba
154. Etdi bu meyyitdür oğul bellü bil
Etdi baba handa iltürler degil
155. Etdi bir yere ki yoğdur nân ü âb
Ne haşîr u ne kebe bir ev harâb
156. Yiyecek hõd olmaz ol meskende zâd
Belki esmez yaz günü içinde bād

⁹⁸ Bu mısra şu şekilde de anlaşılabilir: “Saz ve sözle meşgul oluyorsun ama senin niyazın, Allah’a dua ve yakarışın yok!..”

157. Etdi ey baba meger bizüm eve
İledirler baq bunı ève ève
158. Atası güldi ve likin ağlasa
Vācib idi belki cānım dağlasa
- [22b]
159. Kim ne' ūz bi'llāh anlardır tamām
Hāsir-i dünyā vü 'uqbā ey hümām
160. Bunda yok destār u kaftān u kilim
Onda yok huld ü na'im illā caḥīm
161. Ey kalender bu 'amelden vāz gel
Mescide bir kez yoluḡdan az gel
162. Herze söylerken ölürsen nā-gehān
Menzilūḡ ka'r-ı cehennemdür hemān
163. Çār-yāra her kim eylerse ḡased
Tiz göre boynunda *ḡablūn min mesed*
164. Yā Rab anlardan bizi dūr eylegil
Luṡfuḡ ilen nāruḡı nūr eylegil
Temme.

[Kalender ve Onun Oğlunun Babasından Sorması Hikâyesi

152. Bir dede, küçüğü, yani oğluyla beraber bir yol üstünde oturuyordu. 153. Tesadüfen oradan bir cenaze geçiyordu. Oğlu, “Ey baba,” dedi, “Bu nedir? Söyle!” 154. Babası “Oğul”, dedi, “Bu ölüdür, iyi bil!” (Çocuk) dedi ki: “Onu nereye götürüyorlar? Söyle!” 155. (Baba) dedi ki “Öyle bir yere ki, orada ekmek ve su yok... Ne hasır var, ne de giyecek... Yani harap bir ev... 156. O evde yiyecek, azık bulunmaz; belki yaz günü içinde yel esmez...” 157. Çocuk “Ey baba”, dedi, “meğer bunu, bak, acele acele bizim eve götürüyorlar!..”

158. Babası güldü, fakat ağlasa, hatta canını dağlasa pek gerekliydi... 159. Çünkü ey gayretli (dost), Allah'a sığınırız, dünya ve ahirette bütünüyle zarar ve ziyana uğrayan onlardır... 160. Bu dünyada sarık, kaftan ve kilim yok; ahirette ise Huld ve Na'im cennetleri yok; ancak cehennem var... 161. Ey kalender, bu işten vazgeç! Bir kere yolunu şaşır (!) da mescide gel! 162. Saçma sapan sözler söylerken ansızın ölürsen, yerin derhal cehennemin dibidir... 163. Her kim Dört

Dost'u kıskanırsa, boynunda "bükülmüş hurma liflerinden bir ip"⁹⁹ olduğunu çabuk görür... 164. Yâ Rab, bizi onlardan uzak tut; lütfunla nârını (ateşini) nur (ışık, aydınlık) eyle!]

KAYNAKÇA

- ADAK, Abdurrahman (2012). *Ali Emiri'nin Gözüyle Diyarbakırlı Şairler*, İstanbul: Kent Işıkları Yayınları.
- Ahmet Refik (1932). "Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt IX, Sayı 2, s. 21-59.
- AKKAYA, Hüseyin (2003). "Şemseddin Sivâsî'nin İrşâdu'l-avâm Mesnevisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt VII/2, s. 1-30.
- Ali Emiri (1327). *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, Matbaa-i Âmid.
- ATALAN, Mehmet (2012). "Cenknâmelerde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 17/1, s.1-13.
- ATASOY, İhsan vd. (2011). *Sahabiler Ansiklopedisi*, İstanbul: Nesil Yayınları.
- AŞKAR, Mustafa (2012). "Ömerü'l-Fuâdî'nin Menâkıbnâmesine Göre Şeyh Şâbân-ı Velî'nin Tasavvufî Şahsiyetine Bir Bakış", *Tasavvuf*, 30, s. 1-32.
- ATEŞ, Ahmet (1997). "Menâkıp", *İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt 7, s. 701-702.
- BORATAV, Pertev Naili (2007). *Nasreddin Hoca*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- CEYHAN, Âdem (2006). *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri*, Ankara: Öncü Kitap.
- ÇETİN, İsmet (1997). *Türk Edebiyatında Hz. Alî Cenknâmeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Derviş Muhammed Yemînî (2002). *Fazîlet-nâme* (Giriş- İnceleme- Metin), haz. Yusuf Tepeli, Ankara: TDK Yayınları.
- DURMUŞ, Ersin (2015). *Dört Halifeden Dört Yüz Hikmet Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- ERDOĞAN, Mehtap (2013). *Türk Edebiyatında Manzum Hilyeler*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- FAYDA, Mustafa (1995). "Farûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 12, s. 176-177.
- Fedâî, *Mantık-ı Esrâr*, İstanbul 1274/1857.
- GELİŞGEN, Ahmet vd. (2010). "Menâkıb", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

⁹⁹ "(Boynunda) bükülmüş hurma liflerinden bir ip (olduğu hâlde)..." (*Kur'ân-ı Kerîm*, Tebbet Suresi, 111/5).

- GÖKALP, Haluk vd. (2012). *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (haz.) *Nehc'ül-belâga*, İstanbul: Der yayınları.
- İsmail, *Menkabet-i Çehâr-Yâr-i Kibâr*, Ankara Millî Kütüphanesi, Mil Yz. A 4978, vr. 16b-22b.
- İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (1418/1997). *Keşfü'l-hafâ ve Müzîlü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut.
- KARABEY, Turgut vd. (2015). *Vâhidî Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARADÜZ, Sıddık (2000). *Derviş Şemsî'nin Deh-Murg'unun Karşılaştırmalı Metni ve Benzeri Eserlerle Genel Bir Mukâyesesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KURT, Aynur (2015). "Türk Edebiyatında Çehâr-Yâr-ı Güzîn: Abdî'nin Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Haşâil-i Çehâr-Yâr-i Güzîn Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, s. 107-126.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2010). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnameler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ___ (2014). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ___ (1986). "Menâkıbnâme", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, Cilt 6, s. 253-257.
- ÖZ, Mustafa (2007). "Râfiziler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 34, s. 396-397.
- SARIKAYA, Meliha Yıldırım (2004). *Türk-İslâm Edebiyatında Hz. Ali*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SÜER, Fatih Ramazan (2016). "Mehmed Fazlullah es-Sivâsî'nin el-İtidâl fi Muhabbeti'l-Âl Adlı Mesnevisi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, s. 309-364.
- ŞAHİN, Haşim (2004). "Menâkıbnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 29, s. 112-114.
- Şemseddîn Ahmed bin Mehmed es-Sivâsî (1325/1907). *Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn*, Dersââdet.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kocabı Yaymevi. *Tezkiye-i Ehl-i Beyt* (1295/ M. 1878).
- ÜNVER, İsmail (1986). "Mesnevi", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417/Temmuz, Ağustos, Eylül.
- YENİTERZİ, Emine (1993). *Divan Şiirinde Na't*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- YILMAZ, Metin (2004). “Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Bekçilik/ Özel Koruma”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun, Sayı 17, s. 209-233.
- YİLTER, Sait (2017). “Şemî Şemullâh’ın Şerh-i Mesnevî’de Râfızîlik Meselesine Bakışı” *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 3, Sayı 6, s. 150-160.